

Terrorisme og verdensorden

Ansætser til en hermeneutisk analyse

Arbejdsrapir af

Lars Erslev Andersen

Center for Mellemøststudier / Historie

Syddansk Universitet

September 2004

Dette arbejdsrapir skal betragtes akkurat som betegnelsen indikerer, nemlig et arbejdsrapir, hvilket betyder at det er ufærdigt, ligesom det er taget ud af en større sammenhæng. Det er tænkt dels som almen indledning til en bog om amerikansk sikkerhedspolitik efter den Kolde Krig dels første tredjedel af de teoretiske sonderinger i samme bog. De to øvrige dele vil bestå af en kritik af analytisk filosofis krav på universel gyldighed, herunder afvisning af muligheden for objektive begrebsdefinitioner og metoder, og en oversættelse af Hans-Georg Gadamer's filosofiske hermeneutik til en samtidshistorisk analysestrategi.

Citering af dette arbejdsrapir kun efter tilladelse fra forfatteren

Orden og terrorisme – en indledning

En Ny Verdensorden

Det sidste årti i det 20. århundrede blev mødt med stor optimisme hvad angik forventningerne til at skabe en stabil verden, hvor konflikt og internationale problemer ville blive løst i samarbejde mellem stater, FN og verdens eneste tilbageværende supermagt USA. Den altoverskyggende begivenhed var afviklingen af den Kolde Krig og tilliden til at Østblokken ville udvikle sig til liberale og demokratiske stater, der sammen med de vesteuropæiske stater og USA ville indgå i et internationalt samfund med FN's Sikkerhedsråd som et naturligt forum for formidling af samarbejde om de problemer der naturligvis fremdeles ville dukke op, men som på ingen måde ville rumme strategiske trusler på det niveau, som den Kolde Krig med sin terrorbalance havde udgjort.

Efter konsultation med sin kollega i Moskva Mikhail Gorbatsjov benævnte den amerikanske præsident George H.W. Bush denne situation ”Den Nye Verdensorden”. Det skete i en berømt tale 11. september 1990, hvor Bush forudså, at verden nu var rede til i samarbejde, men ganske vist under amerikansk ledelse, at bekæmpe terrorisme, spredning af masseødelæggelsesvåben, regionale konflikter etc.¹ Afviklingen af den Kolde Krig gav altså fødsel til en ny orden i verden, hvor USA med sin politiske, økonomiske og militære styrke skulle have lederskabet, men hvor forestillingen om et internationalt samfund ikke længere skulle have betydning blot af navn, men også af gavn.

Baggrunden for George H.W. Bush konsultationer med Gorbatsjov var ellers alvorlig nok, nemlig den internationale krise Irak havde udløst 2. august samme år ved at invadere det lille, men olierige ørkenland Kuwait. På mange måder blev denne krise og den efterfølgende krig i Golfen et vidnesbyrd om, at en ny verdensorden var under dannelse. Det lykkedes USA i FN at få mandat til at presse Irak ud af Kuwait om nødvendigt med militær magt.² Mandatet havde opbakning fra lande som Rusland, Frankrig, Tyskland, Kina, Iran, Saudi-Arabien, Syrien, Egypten og Israel. Samt fra en lang række andre lande inklusive Danmark. Der var lande som Jordan og Republikken Yemen, der af indenrigspolitiske grunde ikke støttede, ligesom Den Palæstinensiske Befrielsesorganisation (PLO) valgte at smide sit lod i Saddam Husseins vægtskål, men det havde blot som konsekvens, at de efter Kuwait-krigen blev isoleret i det internationale samfund.

Tilbage stod, at USA havde arbejdet tæt sammen med FN og på denne baggrund havde skabt en meget bred alliance, der stod sammen om at udpege Irak som aggressor der kunne bekæmpes militært og som efter krigen skulle underlægges verdenshistoriens mest omfattende sanktioner indtil landet til punkt og prikke havde efterlevet kravene i den aftale om våbenhvile, FN

gennemførte efter krigen. Det faktum, at krigen havde kostet kolossale ofre, at millioner af irakere var blevet sendt på flugt dels til grænsen til Tyrkiet, dels ind i Iran, at der udviklede sig en egentlig humanitær katastrofe, at der udbrød borgerkrigs-lignende tilstande, hvor grupper indbyrdes bekrigede hinanden og hvor såvel kurdiske som shiitiske oprør brutalt blev slået ned af irakiske regeringsstyrker mens koalitionen passivt så til samt endelig at Saddam Hussein, som Bush i krigens optakt ikke havde undladt at sammenligne med Adolf Hitler, fremdeles blev siddende tungt og enevældigt på magten, fjernede ikke indtrykket af og troen på, at en ny verdensorden havde set dagens lys. Katastroferne i Irak i krigens kølvand kan i historiens lys ses som forvarsler om, at en ny verdensorden ikke stod lige for døren, men det forhold at næsten en hel verden havde stået bag krigen og samarbejdet om at befri Kuwait sammenholdt med Berlin-murens fald, afviklingen af det sovjetiske imperium samt det nye partnerskab mellem USA og Rusland overtrumfede krigens rædsler og gav tro på en bedre verden.

Dette positive momentum udnyttede Bush til at gennemføre, hvad han kaldte en ”omfattende fredsproces i Mellemøsten”, der i november 1991 førte til en konference i Madrid, hvor der dels blev iværksat bilaterale forhandlinger mellem Israel og de arabiske frontliniestater med Syrien i spidsen samt med palæstinensiske repræsentanter, som var blevet tålt som en del af den jordanske delegation.³ Dels gennemførtes en række multinationale workshops om emner som økonomi, befolkningsspørgsmål, våbenkontrol, økologi osv. Selvom de bilaterale forhandlinger ikke førte til konkrete resultater i form af fredsaftaler i Madrid fortsatte de efter konferencen, men det var hemmelige forhandlinger i skyggen af Madrid-processen mellem palæstinensiske og israelske forhandlere, som førte til det første resultat, nemlig igangsættelsen af Oslo-processen i september 1993, der skulle give palæstinenserne selvstyre og på sigt danne grundlaget for en palæstinensisk stat, som på sin side skulle anerkende Israels legitime ret til eksistens. Året efter indgik Jordan en fredsaftale med Israel og på trods af problemerne i Irak var der således forventninger til, at den ny verdensorden faktisk ville medføre mere fred og stabilitet og at det internationale samfund under amerikansk ledelse reelt ville være i stand til indfri de løfter, der lå i Bush’s tale fra 11. september 1990.

Trusler mod ordenen

Selvom den strategiske trussel fra Østblokken var væk skulle det imidlertid hurtigt vise sig, at historien så langt fra var kommet til en ende⁴, men at konflikter, problemer og trusler udviklede sig på nye fronter eller måske snarere at fronter, der havde været holdt nede, ført en tilværelse i

skyggen af den Kolde Krig eller direkte kunne ses som konsekvens af denne krigs afvikling, begyndte at manifestere sig. Problemerne i Irak har vi allerede antydnet og hertil kan tilføjes store problemer på Balkan, i Afrika, i Centralasien, forsøg på at sabotere Oslo-processen gennem terrorisme udført af såvel jøder som muslimer, en særdeles rå konflikt i Algeriet, voksende terrorisme i Egypten samt terrorisme i form af angrebet på World Trade Center i 1993, en højreekstremists bombing af en regeringsbygning i Oklohoma City i 1995 og en japansk kults spredning af giftgas i Tokyos undergrundsbane senere samme år. Folkemord, etnisk udrensning og en ny form for globalt orienteret terrorisme kom til at dominere den sikkerhedspolitiske dagsorden i den ny verdensorden. Sammen med de traditionelle problemer med voksende økonomisk ulighed mellem Nord og Syd, udbredelse af epidemiske sygdomme som HIV, befolkningsproblemer, ressourceknaphed og forurening. At kalde disse problemer, der sikkerhedspolitisk er langt alvorligere end f.eks. global terrorisme, traditionelle, kan virke kynisk, men udtrykker blot, at de sjældent kommer højt på dagsordnen, når USA formulerede sin sikkerhedspolitiske strategi.

Ved siden af terrorismen og de regionale konflikter formulerede amerikanerne en voksende bekymring for spredning af masseødelæggelsesvåben. Denne bekymring var først og fremmest begrundet i to forhold: For det første var de bekymret for, at de nye republikker i det opløste Sovjetunionen ikke ville være i stand til at forvalte den tidligere supermagts enorme arsener af masseødelæggelsesvåben, herunder atomspræghoveder. For det andet havde amerikanerne i forbindelse med krigen i Irak konstateret, at Saddam Husseins regime i meget større omfang end forudset ihærdigt både havde udviklet masseødelæggelsesvåben og forsøgt at udvikle atomvåben. Alene af den grund måtte man formode, at stater på den anden side af den vestlige civilisation ville forsøge at tilegne sig, respektive producere de pågældende våben, hvilket senere i årtiet blev bekræftet af udviklinger i såvel Pakistan, Libyen som Nordkorea.

Det var imidlertid først fra midten af 1990'erne at amerikanerne var i stand til at formulere det trusselsbillede, der i deres perspektiv aftegnede sig i den ny verdensorden og havde der været bred opbakning til ideen om en ny verdensorden skulle det hurtigt vise sig, at USA under Bill Clinton kom til at stå ganske isoleret i sin udpegning af denne ny verdens trusler. Billedet bestod af tre komponenter: terrorisme, spredning af masseødelæggelsesvåben og såkaldte slyngelstater, der var den mere eller mindre officielle betegnelse for stater, der som Irak, forsøgte at tilegne sig masseødelæggelsesvåben og som tillige støttede international terrorisme⁵. Dette trusselsbillede vandt ikke stor genklang i Europa og i takt med, at alliancen mod Irak fra 1996 gik i opløsning blev uenigheden på tværs af Atlanten stadig større og kom eksplicit til udtryk i

forbindelse med de eksperimenter Clinton fik gennemført med henblik på at udvikle et missilforsvar. Ganske vist var det dette trusselsbillede, der lå til grund for vedtagelsen af et nyt strategisk koncept i Nato i 1999, men tilslutningen fra de europæiske lande var langt fra helhjertet, grænsende til det tøvende.⁶

Ligesom amerikanerne tog europæerne i vurderingen af de nye trusler udgangspunkt i situationen efter den Kolde Krig, men perspektivet var et andet og formentlig bestemt dels af nærheden til den tidligere Østblok, dels af den enorme udfordring som integrationen af de to Tysklunde ville udgøre såvel for det tidligere Vesttyskland som for resten af EU. I det sydligere Middelhav var man vidne til borgerkrigen i Algeriet og en voksende islamisk fundamentalisme både i Nordafrika og Mellemøsten som man frygtede kunne føre til ustabilitet og dermed til øget pres på EU's grænser i form af masseindvandring. Den største sikkerhedstrussel mod Vesteuropa blev i forlængelse heraf defineret som migration, der kunne stamme fra såvel Øst som Syd. Dette førte naturlig nok til vedtagelsen af en Østpolitik og senere en Middelhavspolitik, hvor økonomisk bistand og partnerskabsaftaler skulle imødegå migrationstruslen og nye tiltag i forbindelse med Maastricht-traktaten i 1992 skulle tilvejebringe instrumenter til at skærpe den indre sikkerhed i en Europæisk Union, hvor de indre grænser stod for at blive fjernet. Det var navnlig kriminalitet, våbensmugleri, menneskesmugling og narkohandel, der blev anset for presserende problemer, mens terrorisme ganske vist blev nævnt, men spillede en mindre rolle. Dette kunne begrundes i, at terrorismen i Europa op gennem 1990'erne var faldende efter at den havde domineret dagsordenen i lande som Italien, Frankrig, Spanien, Storbritannien og Tyskland i 1970'erne og ind i 1980'erne. Endelig må det understreges, at det europæiske perspektiv i overvejende grad – i det mindste i de politiske formuleringer – fokuserede på en international retsorden, hvor moralske begreber spiller en langt mindre rolle end i det amerikanske perspektiv. *Det er et gennemgående argument i nærværende fremstilling, at netop disse forskellige perspektiver konstant er en kilde til uenighed med potentiale til splittelse i det transatlantiske forhold.*

Frem til splittelsen i alliancen mod Irak, der for alvor tog fat i 1996⁷, bakkede europæerne op om sanktions- og inddæmningspolitikken mod Saddam Husseins regime, men herefter begyndte flere lande med Frankrig i spidsen at indtage en holdning i direkte opposition til USA's Irak-politik. Hvad angår andre stater som USA mente burde underlægges omfattende sanktioner som f.eks. Iran indtog EU en ganske anden holdning og gennemførte i stedet til amerikanernes voksende irritation den såkaldte kritiske dialog, hvor den politiske stok blev parret med den økonomiske gulerod: økonomisk samarbejde skulle presse lande som Iran til demokratiske

reformer og til at indstille støtten til international terrorisme.⁸ Et koncept, der i princippet også udgjorde grundlaget for det euro-mediterrane partnerskab, Barcelona-processen, der blev igangsat november 1995.

På denne baggrund er det ikke for meget at sige, at der allerede i 1990'erne under Bill Clinton var alvorlige forskelle i den europæiske og den amerikanske forståelse af hvordan truslerne mod den nye verdensorden skulle fortolkes og hvilken rolle supermagten skulle spille i den nye orden. Transatlantiske kløfter som dem, der blev manifesteret i forbindelse med krigen i Irak i 2003 var der ikke tale om, men grundlaget var allerede den gang tilstede. Navnlig i forståelsen af den internationale terrorisme, hvilken trussel den udgjorde og hvordan den skulle bekæmpes stod USA ganske alene vis a vis Europa selvom Storbritannien til en vis grad, navnlig efter angrebet på de amerikanske ambassader i Østafrika i 1998, nærmede sig amerikanerne i fortolkningen af problemet. Endnu mere tydeligt markerede forskellene sig fra 1996 og navnlig fra 1998 i holdningen til Irak-politikken, hvor EU internt var dybt splittet mellem dem, der som Danmark og Storbritannien bakkede op om USA og Frankrig, der som fast medlem med vetoret i FN's Sikkerhedsråd var kritisk og i dette spørgsmål allierede sig med Rusland og Kina. Resultatet var, at FN's Sikkerhedsråd var lige så lammet i Irak-politikken som det havde været i så mange andre spørgsmål under den Kolde Krig⁹, og de håb man i begyndelsen af 1990'erne havde knyttet til FN om at få fornyet vitalitet og betydning i den nye verdensorden viste sig i hvert fald på dette område at være dybt illusoriske. Det er næppe nødvendigt at minde om, hvordan de nævnte forskelle i fortolkningen af trusler samt af hvordan de strategisk skulle tackles førte til en egentlig transatlantisk splittelse i forbindelse med Irak-krigen i 2003.

Hensigten med nærværende fremstilling er at analysere, hvordan amerikanerne fortolkede visionen om en ny verdensorden, hvilken rolle USA skulle spille i den og hvilke trusler, der i et amerikansk perspektiv truede såvel den nye orden som den rolle USA tildelte sig selv. Der er forskellige tolkninger i USA og det vil der blive redegjort for, ligesom de amerikanske tolkninger af den europæiske anderledeshed vil blive analyseret, idet det er tesen i fremstillingen, at George W. Bush og Bill Clinton regeringerne har mere tilfælles i tolkningen af den nye verdensorden end Clinton regeringen havde fælles med sine europæiske allierede. Det er vores tese, at den udenrigspolitiske tænkning, der lå til grund for revolutionen i amerikansk udenrigspolitik, George W. Bush regeringen gennemførte, dels har lange og dybe spor i amerikansk udenrigspolitisk historie, dels allerede i store træk lå til grund for Clinton regeringens vision om Amerikas væren i verden, men som Clinton af en række grunde, vi i bogen skal se nærmere på, undlod at gennemføre.

Hensigten er med andre ord at analysere *den amerikanske politiske diskussion* af amerikansk udenrigs- og sikkerhedspolitik efter den Kolde Krig ved primært at fokusere analysen omkring to begreber, nemlig *verdensorden* og *terrorisme*.

Afviklingen af den Kolde Krig kan ses som en *begivenhed*, der fremprovokerede behovet for en i radikal forstand ny forståelse af USA's væren i verden. Det kan i den forbindelse være illustrativt at gøre opmærksom på, at ingen af de prominente amerikanske sikkerhedspolitiske forskere, der bidrog med artikler om supermagtsrivaliseringen mellem USA og Sovjetunionen til det distingverede tidsskrift *International Security* forudså den Kolde Krigs ophør. I en interessant artikel i bogen *Cultures of Insecurity* undersøger Hugh Gusterson samtlige artikler fra 1986 frem til efteråret 1989, hvor den Kolde Krigs ophør er en realitet, og konstaterer at i ingen af bidragene, der baserer sig på anerkendte og udbredte teorier om international politik, forudses den mulighed, at Sovjetunionen og dermed våbenkapløbet vil ophøre med at eksistere¹⁰. Nu er *International Security* naturligvis ikke identisk med amerikansk udenrigs- og sikkerhedspolitisk tænkning, men det er immervæk et højt profileret tidsskrift, som det giver prestige at bidrage til. Gustersons konklusion, at de teoretiske paradigmer, international politisk tænkning havde boltret sig i – og fremdeles gør – burde afvikles til fordel for nye paradigmer, er måske lige vel hårdt trukket. I nærværende sammenhæng rækker det, at hans undersøgelse er et klart vidnesbyrd om, at afviklingen af den Kolde Krig fremprovokerede behovet for en ny tolkning af verdensordenen og herunder USA's rolle i den.

Hermed er også sagt, at begrebet *verdensorden* er udtryk for en tolkning – eller teori om man vil – der rækker udover en forståelse af internationale relationer som relationer mellem stater eller som udtryk for international lov. Ved at insistere på begrebet verdensorden ser vi ikke internationale relationer alene som konkurrerende staters kamp om magt eller som de konsekvenser fordeling af magt mellem stater har for det internationale system, men som foreslået af den britiske politolog Hedley Bull et forhold mellem orden og anarki i mere fundamental forstand¹¹. Vi skal senere uddybe Bulls teori ved bl.a. at diskutere den i forhold til den tyske statsretsjurist Carl Schmitts ide om *det politiske* samt nyere teorier om verdensorden og blot her slå fast, at vi med verdensorden ser internationale relationer i et bredere perspektiv end blot som et spil mellem magt og ret, idet vi tillige inddrager et værdiperspektiv, hvor moral og civilisation forstået som *kulturelle fællesskaber* i høj grad spiller en rolle for tolkningen.¹² Vi skal senere uddybe, at vi forstår begrebet kulturelt fællesskab som et *fortolkningsfællesskab* i overensstemmelse med den beskrivelse den amerikanske jurist og litteraturkritiker Stanley Fish har givet dette begreb¹³.

Det er således påstanden her, at afviklingen af den Kolde Krig i USA ikke blot nødvendiggjorde en omprioritering af de amerikanske nationale sikkerhedsinteresser i snæver forstand, men førte til en eksplicit reformulering af værdigrundlaget for Amerikas væren i verden, hvilket kan sammenfattes som en *kulturalisering af udenrigs- og sikkerhedspolitikken*. Nu kan man bl.a. med henvisning til Woodrow Wilsons berømte ide om nationernes selvbestemmelse, som han gjorde gældende ved fredsforhandlingerne efter Første Verdenskrig, hævde, at USA altid i sin udenrigspolitiske selvforståelse har haft en mission, der rakte videre end blot til forsvaret af egne sikkerhedspolitiske interesser¹⁴. Man kan endvidere pege på, at Ronald Reagans kamp mod *Ondskabens Imperium* om noget var en værdibaseret kamp, hvor den såkaldt frie verden kæmpede mod mørkets kræfter i form af kommunismen. Dette er for så vidt rigtigt med den tilføjelse, at *ordenen* under den Kolde Krig var givet med supermagtsrivaliseringen, hvilket definerede den amerikanske mission som en *kamp mod modpolen* og netop derfor ikke gav rum – frit spil - for spekulationer om en ny global verdensorden: det uhyggelige ved den Kolde Krig var den strategiske trussel som muligheden for en atomkrig rummede, mens det trygge, næsten bekvemme, var, at *ordenen var givet på forhånd* – i en grad som det jf. Gustersons artikel var vanskelig at tænke udover. Udenrigs- og sikkerhedspolitikken handlede med andre ord om at forholde sig strategisk, retorisk og politisk til en given orden, den bi-polære orden, mens afviklingen af den Kolde Krig derimod gav rum til at tænke en hel ny orden, herunder redefinere forestillingen om den amerikanske mission. Der er i den forbindelse blevet peget på, at den udenrigspolitiske tænkning efter den Kolde Krig kan karakteriseres som en reformulering af Woodrow Wilsons ideer. Samuel P. Huntington giver med sin bog *The Clash of Civilizations and the Remaking of the New World Order* det mest kendte og i vide kredse mest omdiskuterede bidrag til, hvad der her er blevet kaldt kulturaliseringen af udenrigs- og sikkerhedspolitikken¹⁵.

Som Hedley Bull gør opmærksom på er den anden side af ordenen anarkiet forstået som det, der truer ordenen, dens opretholdelse eller dens gennemførelse¹⁶. Til fortolkningen af verdensordenen hører derfor udpegningen af dens *andethed* i form af det, der truer den og som inden for en tolkning af verdensordenens egen logik det derfor er legitimt at bekæmpe eventuelt i form af krig også selvom denne skulle være i strid med gældende international ret. Verdensorden er ikke en social kontrakt eller en international retslig overenskomst, men et værdigrundlag, der, som vi skal se, har karakter af et kulturelt fællesskab, og som overhovedet ses som mulighedsbetingelsen for etableringen af sociale kontrakter og international ret. Fordi verdensorden baserer sig på et værdigrundlag vil der være en tendens til, at truslerne mod ordenen blive anskuet i moralske

kategorier evt. i form af ondskab frem for i det mere værdineutrale begreb fjendskab. Det er i den forbindelse, at terrorisme som trussel mod verdensordenen bliver særlig interessant: der er i et verdensordensperspektiv ikke tale om en egentlig fjende, der kan bekæmpes og besejres inden for den sociale kontrakt, forstået som retssamfundet, eller ved brug af militær magt under håndhævelse af international lov og ret. I den såkaldte krig mod terrorisme, der blev igangsat efter angrebene på World Trade Center og Pentagon 11. september 2001, er der allerede set mange eksempler på, at terrorisme anskues som et fænomen, der hverken kan imødegås og bekæmpes inden for den sociale kontrakt i form af det civilretlige system eller af international lov under inddragelse af Genevekonventionerne. Således er de tilbageholdte fanger på Guantanamo hverken kategoriseret som kriminelle eller som krigsforbrydere, men som *enemy combatants*.¹⁷ Tilsvarende har vi i Europa været vidende til at lande som England og Spanien har revideret deres lovgivning på en sådan måde, at personer mistænkt for terrorisme mister de rettigheder, der i øvrigt er gældende i de pågældende retssamfund, mens vi i Danmark har set argumenter fremført om, at det kan være nødvendigt i bekæmpelse af terrorismen at bøje de gældende og hævdede retssikkerhedsgarantier¹⁸.

Terrorisme er dermed i radikal og paradigmatiske forstand *verdensordenens andethed* og terrorisme kan i forlængelse heraf både fortolkes som de konkrete handlinger, der benævnes terrorisme, og som *metafor på uorden*, dvs. det anarki, der truer den ny verdensorden.

I analysen af amerikansk udenrigs- og sikkerhedspolitik efter den Kolde Krig vil vi således befinde os i spændvidden mellem visionerne om en ny verdensorden og diagnosticeringen af dens trusler med særlig henblik på fortolkningen af begrebet terrorisme. Tolkningen af terrorismebegrebet vil vi følge på tre niveauer, nemlig det politiske, det efterretningsmæssige og det socialhistoriske niveau. Det politiske niveau er regeringens tolkning og brug af begrebet i samspil med diskussionerne i Kongressen og det amerikanske policy-miljø, dvs. de diskussioner, der populært udtrykt finder sted "inside the Beltway". Det efterretningsmæssige niveau er det trusselsbillede, eller de rettere de konkurrerende trusselsbilleder, de mange amerikanske efterretningstjenester med CIA i spidsen konstant leverer til regering og offentlighed. Det socialhistoriske niveau er den empirisk baserede viden om de bevægelser, der kategoriseres som terroristiske, og som kommer til udtryk i forskningsbaseret litteratur samt ikke mindst gennem de konkrete efterforskninger af terrorhandlinger, der er gennemført i USA efter afviklingen af den Kolde Krig. I nærværende sammenhæng drejer det sig primært om angrebet på World Trade Center i 1993, bombningerne af de amerikanske ambassader i Østafrika i 1998 samt 11. september begivenheden. I forbindelse med

disse tre angreb findes der et omfattende kildemateriale, der i de to første tilfælde stammer fra retssager, mens der i tilfældet 11. september angrebet i skrivende stund pågår omfattende undersøgelser foranstaltet af den amerikanske Kongres, der fokuserer på hele forløbet op til og under begivenheden. Selvom disse undersøgelser tager sigte på at tegne et billede af den amerikanske beredthed på truslen eller mangel på samme er materialet samtidig en vigtig kilde til viden om, hvem der stod bag begivenheden og hvordan den var organiseret. Vi vælger således at fokusere fremstillingen om den terrorisme, der tilskrives islamister med tilknytning til Osama bin Ladens al-Qaeda netværk. De handlinger amerikanere med tilknytning til de højreekstremistiske bevægelser, herunder Oklahoma City bomben i 1995, vil dog blive berørt, ligesom vi vil komme ind på den japanske kult Aum Shinrikyos sarin-angreb i Tokyos undergrundsbane ligeledes i 1995 fordi denne handling på grund af brugen af, hvad der i amerikansk sammenhæng benævnes masseødelæggelsesvåben, fik stor indflydelse på den proces i Kongressen, der gik forud for revisionen af den amerikanske terrorbekæmpelses-lovgivning i 1996¹⁹.

Med henblik på at give fremstillingen dybde og bredde vil vi lave sammenligninger til den europæiske forståelse af terrorisme, herunder terrorismens historie i Europa, samt redegøre for en række konkrete hændelsesforløb, der skal illustrere forskellige måder at forstå og fortolke terrorisme på i såvel europæisk som amerikansk sammenhæng. Vi vil navnlig fokusere på Sorte Septembers aktion under Olympiaden i München 1972, den såkaldt røde terrorisme samt konflikterne i Baskerlandet og Nordirland. Endelig vil vi undersøge, hvordan de europæiske lande forholdt til den militante islamisme i Mellemøsten og Nordafrika, navnlig når denne havde udløbere til europæiske territorium. Selvom hovedvægten og perspektivet i nærværende bog retter sig mod den amerikanske sammenhæng er det hensigten med sammenligningen til de europæiske erfaringer at give fremstillingen såvel historisk dybde som geografisk bredde.

Terrorisme og teori: begrebshistoriske sonderinger

Terrorismebegrebet efter 11. september

Af det ovenstående turde det klart fremgå, at begrebet terrorisme kan underlægges forskellige betydninger og ses i forskellige perspektiver. Der er så langt fra tale om en entydighed i begrebet, hvilket betyder, at der altid vil gøre sig forskellige tolkninger gældende. Tættest på en nærmest global konsensus om *brugen af begrebet* fik man med 11. september angrebet. Kun få anfægtede at den begivenhed, der havde fundet sted i New York City og Washington kunne benævnes terrorisme

og at de, der havde orkestreret den, følgelig måtte kaldes terrorister. Fra i mange sammenhænge og navnlig i Europa og Mellemøsten at have været et problematisk begreb, der i vidt omfang kunne karakteriseres som politisk ukorrekt blev begrebet med 11. september i den politiske diskussion en hyppigt anvendt reference til at begrunde og legitimere vidtgående initiativer såvel i international politik som i de enkelte landes indenrigsforhold. På samme måde som afviklingen af den Kolde Krig kan betegnes som en begivenhed, der ændrede vores fortolkningsparadigmer kan 11. september anskues som en begivenhed, der vendte op og ned på brugen af terrorismebegrebet i såvel international som national politik – ikke mindst i europæiske politik, hvilket vi vil vende tilbage til. Dermed blev begrebet hverken mere entydigt eller bedre forstået, men kunne anvendes fordi det umiddelbart henviste til en begivenhed stort set alle uden videre tog afstand fra. Denne anvendelse af begrebet gjorde sig ikke blot gældende i de vestlige medier og politiske diskussioner, men omfattede i vid udstrækning også diskussionerne i Mellemøsten, blandt islamiske lærde i Saudi-Arabien og hos islamistiske grupper som f.eks. den danske afdeling af *Hizb ut-Tahrir*.²⁰ Man kan her indvende, at de sidstnævnte ønskede at problematisere brugen af begrebet, evt. at legitimere 11. september begivenheden ved at se den i andre sammenhænge og perspektiver, men udgangspunktet for disse diskussioner var alt andet lige, at begivenheden også i disse sammenhænge blev italesat som terrorisme.

Denne brug af begrebet genfandt man tillige hos vestlige intellektuelle, der tolkede 11. september ind i andre perspektiver som bl.a. den franske sociolog Jean Baudrillard, der i essayet *L'ésprit du terrorisme* så begivenheden som et symbolsk udtryk for de selvfortærende indre modsætninger i den amerikanske civilisation²¹. Den umiddelbare reference til 11. september gjorde således, at terrorismebegrebet uden videre bestemmelser af dets indhold i en lang række forskellige sammenhænge kunne bruges som *henvisningsramme*. Vi kan i den sammenhæng pege på den malstrøm af bøger, der efter 11. september udkom især i USA, men i høj grad også i andre lande, hvor terrorismebegrebet blot optræder som en indholdstom henvisningsramme – ofte er den eneste indholdsbestemmelse netop den suggestive henvisning til 11. september, begrebet er blevet forledt med. Det tjener intet formål i nærværende sammenhæng at gennemgå de mange bøger, der er tale om, og vi vil derfor blot henvise til en, nemlig David Frum og Richard Perles bog fra 2003, der bærer titlen *An End To Evil* med undertitlen *How to win the war on terror*.²² Når netop denne bog trækkes frem skyldes det at de to forfattere har haft særdeles stor indflydelse i Washingtons politiske cirkler. Frum var i begyndelsen af George W. Bush's præsidentperiode særlig rådgiver for præsidenten og bidrog som taleskriver til den berømte *State of the Union Address*, hvor Bush

lancerede begrebet *Axis of Evil*.²³ Perle tjente under Reagan i Forsvarsministeriet og beklædte posten som formand i Pentagons *Defense Policy Board* under George W. Bush indtil han måtte trække sig fra denne post på grund af korrupsionsanklager, men fortsatte som menigt medlem i udvalget. Selvom de lancerer deres bog som en manual for, hvordan krigen mod terrorisme kan vindes, ofrer de ingen plads på nærmere at indholdsbestemme hvad terrorisme er – dette er i sammenhængen givet med 11. september og behøver efter forfatterens synspunkt således ikke nærmere refleksion. Ikke desto mindre er de på denne baggrund i stand til at udpege, hvem terroristerne er og hvilke stater, der står bag dem. Skal den amerikanske nation overleve, er det nødvendigt at terrorismen, der her helt eksplicit ses som metafor for det onde, udryddes. Krigen mod terrorisme er for den amerikanske nation intet mindre end en manikæisk kamp på liv og død: ”For us, terrorism remains the great evil of our time, and the war against is evil, our generation’s great cause. We do not believe that Americans are fighting this evil to minimize it or to manage it. We believe they are fighting to win – to end this evil before it kills again and on a genocidal scale. There is no middle way for Americans: It is victory or holocaust. This book is a manual for victory”.²⁴

Der er mange eksempler på, at denne suggestive brug af begrebet vedblev at gøre sig gældende lang tid efter 11. september og formentlig også vil gøre det i fremtiden. Den konklusion man kan drage heraf er, at *begrebet får sin betydning og sit indhold i og af den sammenhæng hvori det bruges*. Denne konklusion er ikke blot gældende for bøger som Frums og Perles, men er i vores fremstilling *almen gyldig*. Det faktum at andre end Frum og Perle gør sig mere umage for at indholdsbestemme begrebet, ændrer ret beset ikke på det forhold, at begrebets betydning giver sig af sammenhængen, det bruges i.

Ser man på de initiativer EU satte i gang efter 11. september vedrørende terrorisme optræder begrebet som hovedregel uden nogen egentlig indholdsbestemmelse. Således kan vi i en fin og systematisk oversigt udarbejdet af den danske fuldmægtig ved Det Danske Institut for Internationale Studier (DIIS) Lisbet Zilmer-Johns over de initiativer EU satte i gang ikke finde en eneste indholdsbestemmelse af hvad terrorisme er og hvem der konkret står bag den²⁵. Vi skal med andre ord beskytte os mod noget, som vi dybest set ikke får at vide, hvad er. Mod denne vel nok lidt hårdtrukne konklusion kan indvendes, at EU rent faktisk har udarbejdet en definition på terrorisme og at denne netop danner grundlag for bl.a. en liste over organisationer som EU definerer som terroristiske. Såvel definitionen som listen var et af de første resultater af EU’s samlede

bestræbelser på at gennemføre en terrorismebekæmpelsesstrategi efter 11. september. Definitionen er i lighed med den det amerikanske udenrigsministerium anvender formel og abstrakt

EU's definition:

Artikel 1: Terrorhandlinger og grundlæggende rettigheder og retsprincipper

1. Hver medlemsstat træffer de nødvendige foranstaltninger for at sikre, at de i litra a) til i) nævnte forsætlige handlinger, således som de er defineret som lovovertrædelser i national lovgivning,

der i kraft af deres karakter eller den sammenhæng, hvori de begås, kan tilføje et land eller en international organisation alvorlig skade, betragtes som terrorhandlinger, når de begås med det formål:

- alvorligt at intimidere en befolkning, eller*
- uretmæssigt at tvinge offentlige myndigheder eller en international organisation til at foretage eller til at undlade at foretage en handling, eller*
- alvorligt at destabilisere eller ødelægge et lands eller en international organisations grundlæggende*

politiske, forfatningsmæssige, økonomiske eller samfundsmæssige strukturer:

a) legemsangreb, der kan have døden til følge

b) alvorlige overgreb mod en persons fysiske integritet

c) bortførelse eller gidseltagning

d) massive ødelæggelser af et regeringsanlæg eller et offentligt anlæg, et transportsystem, en infrastruktur, herunder et edb-system, en fast platform på kontinentskuden, et offentligt sted eller en privat ejendom, der kan bringe menneskeliv i fare eller forårsage betydelige økonomiske tab

e) kapring af luftfartøjer, skibe eller andre kollektive transportmidler eller godstransportmidler

f) fremstilling, besiddelse, erhvervelse, transport eller levering eller brug af skydevåben, sprængstoffer, kernevåben, biologiske og kemiske våben samt, for så vidt angår biologiske og kemiske våben, forskning og udvikling

g) spredning af farlige stoffer, brandstiftelse, fremkaldelse af oversvømmelser eller eksplosioner med den følgevirkning, at menneskeliv bringes i fare

h) forstyrrelse eller afbrydelse af vand- eller elforsyningen eller forsyningen med andre grundlæggende

naturressourcer med den følgevirkning, at menneskeliv bringes i fare

i) fremsættelse af trusler om at ville begå en af de i litra a) til h) nævnte handlinger.

2. Denne rammeafgørelse indebærer ikke nogen ændring af pligten til at respektere de grundlæggende

rettigheder og de grundlæggende retsprincipper, således som de er knæsat ved artikel 6 i traktaten om Den Europæiske Union²⁶

Artikel 2: Strafbare handlinger med forbindelse til en terroristgruppe

1. I denne rammeafgørelse forstås ved "terroristgruppe" en struktureret sammenslutning af en vis varighed bestående af mere end to personer, som handler i forening med henblik på at begå terrorhandlinger.

Udtrykket "struktureret sammenslutning" betegner en sammenslutning, der ikke er vilkårligt dannet med henblik på umiddelbart at begå en strafbar handling, og hvis medlemmers roller ikke nødvendigvis er formelt defineret, hvis sammensætning ikke nødvendigvis er fast, og hvis struktur ikke nødvendigvis er nærmere fastlagt.

2. Hver medlemsstat træffer de nødvendige foranstaltninger for at sikre, at følgende forsætlige handlinger er strafbare:

a) ledelse af en terroristgruppe

b) deltagelse i en terroristgruppes aktiviteter, herunder ved tilvejebringelse af informationer eller materielle midler eller gennem enhver form for finansiering af dens aktiviteter, vel vidende, at denne deltagelse bidrager til terroristgruppens kriminelle aktiviteter.

Det amerikanske Udenrigsministeriums definition:

No one definition of terrorism has gained universal acceptance. For the purposes of this report, however, we have chosen the definition of terrorism contained in Title 22 of the United States Code, Section 2656f(d). That statute contains the following definitions:

The term terrorism means premeditated, politically motivated violence perpetrated against noncombatant¹ targets by subnational groups or clandestine agents, usually intended to influence an audience.

The term international terrorism means terrorism involving citizens or the territory of more than one country.

The term terrorist group means any group practicing, or that has significant subgroups that practice, international terrorism.

The US Government has employed this definition of terrorism for statistical and analytical purposes since 1983.

Domestic terrorism is probably a more widespread phenomenon than international terrorism. Because international terrorism has a direct impact on US interests, it is the primary focus of this report. However, the report also describes, but does not provide statistics on, significant developments in domestic terrorism²⁷

At definitionerne er abstrakte og formelle kan de i betragtning af deres funktionsammenhæng vanskeligt klandres for. Et af deres formål er at tilvejebringe et grundlag for udarbejdelse af lister over grupper, personer og organisationer, der falder ind under definitionens bestemmelse af terrorisme. Sådanne lister skal bl.a. bruges til at udpege organisationer som det er forbudt at støtte økonomisk og hvis medlemmer f.eks. nægtes indrejse i USA²⁸. Selvom vi i dagligsproget bruger begrebet i alle mulige sammenhænge, der ofte ikke har med vold at gøre, indfrier definitionerne ret beset de forestillinger vi i almindelighed gør os om hvad terrorisme er, nemlig vold mod civile, herunder soldater, der ikke er i kamp, med henblik på at opnå et formål, hvad enten dette måtte være af politisk eller religiøs art eller har at gøre med et territorialkrav. Mere sofistikeret forstår vi i almindelighed terrorisme som en informationsstrategi, hvor en meddelelse fremsættes i form af vold mod civile²⁹. Som sådan er der en sammenhæng mellem definitionernes formelle sprog og dagligsproget.

Problemerne opstår når definitioner skal *anvendes* i konkrete sammenhænge. Således i forbindelse med udarbejdelse af de omtalte lister, hvor der hurtigt opstår politiske diskussion og uenighed om, hvilke organisationer, der rent faktisk falder ind under definitionen. F.eks. var der i EU splid om den palæstinensiske gruppe Hamas, der på den ene side har påtaget sig ansvaret for en lang række selvmordsaktioner i Israel, hvor et stort antal civile israelere er blevet slået ihjel, og på den anden side er kendt for sit store sociale arbejde i de besatte palæstinensiske områder. Hertil kommer, at det navnlig i arabiske lande er almindeligt at opfatte Hamas som modstandsgruppe, der gennem sine aktioner bekæmper en ifølge international ret illegitim israelsk besættelse. I dette

perspektiv fremstår Hamas som en legitim modstandsgruppe og islamisk velgørenhedsorganisation. Af samme grund veg mange i Europa før 11. september tilbage for at karakterisere Hamas som en terrororganisation, hvilket ikke nødvendigvis indebærer, at deres selvmordsaktioner blev billiget, men dog kunne forstås og forklares som den svage parts middel i en konflikt, hvor Hamas i øvrigt havde international ret på sin side. I en stor dansk bog om udviklingen i de palæstinensiske områder efter starten på Oslo-processen omtales selvmordsaktionerne således konsekvent som Hamas' "militære strategi"³⁰. Hele denne diskussion afspejlede sig i den første liste over terrororganisationer, som EU offentliggjorde i måned 2002. Her optrådte Hamas ikke, men det gjorde derimod Iz al-din al-qassam brigaderne, der er navnet for Hamas' såkaldte militære vinge. Hermed havde man aktivt skelnet mellem Hamas som velgørenhedsorganisation som det var tilladt at overføre penge til og Hamas som terrororganisation, som det var forbudt at støtte økonomisk. Hermed var problemet om at definere Hamas skubbet over til i første omgang efterforskningsmyndigheder og skulle det komme så vidt i næste omgang til domstolene. Hvis en sag skulle blive rejst f.eks. ved en dansk ret kunne to forskellige fortolkninger af Hamas tages i anvendelse. Den ene kunne følge en i overvejende grad israelsk-amerikansk fortolkning, hvor alle de aktiviteter Hamas står for ses som relateret til terrorisme forstået på den måde, at det sociale arbejde i sundhedsklinikker, børnehaver og uddannelsesinstitutioner og formidlingen af det islamiske budskab i sammenhæng med den palæstinensiske kamp alt sammen tjener til dels at give legitimitet til selvmordsaktionerne, dels at tilvejebringe et rekrutteringsgrundlag til gennemførelse af terrorisme i Israel. Den anden fortolkning ville indebære en skelnen mellem terrorisme og socialt arbejde og dermed få store problemer med at dokumentere hvor penge, der overføres til Hamas, egentlig havner henne og hvad de ret beset bruges til.

Hamas har tilsvarende givet definatoriske problemer i USA. Her har organisationen ganske vist optrådt på Udenrigsministeriets liste siden 1979. Problemet opstod efter 11. september da en ny dimension i den amerikanske forståelse af terrorisme blev tilføjet, nemlig global. Al-Qaeda netværket blev i modsætning til en række organisationer opfattet som global i den forstand, at netværket havde forgreninger i princippet over hele kloden, ligesom hele kloden i princippet var netværkets kampzone. Dermed adskilte al-Qaeda sig ifølge Det Hvide Hus fra andre kendte grupper, der primært var lokalt eller regional orienteret, hvorfor Det Nationale Sikkerhedsråd (National Security Council) fandt det nødvendigt at supplere Udenrigsministeriets liste med en ny liste, der blev offentliggjort 28. september 2001 og som opregnede organisationer og personer med tilknytning til al-Qaeda, med andre ord en liste over global terrorisme. På denne liste var Hamas

ikke opført, hvilket førte til kraftige protester fra den israelske regering. Den israelske regeringsleder Ariel Sharon blev hørt i Washington, hvorefter Hamas sammen med Palæstinensisk Islamisk Jihad 17. oktober samme år kom på listen over globale terrororganisationer med den konsekvens, at Israels bekæmpelse af Hamas kan fortolkes helt analog til USA's bekæmpelse af al-Qaeda eller mere præcist, at Israels bekæmpelse af palæstinensisk terrorisme af USA og Israel ses som en fuldgyldig del af krigen mod terrorisme. Dermed blev det umuligt kategorialt at skelne mellem israelske "targeted liquidations" som f.eks. mordet på sheik Ahmed Yassin i marts 2004 og amerikanske likvideringer af al-Qaeda ledere. I konsekvens heraf valgte USA *ikke* at fordømme det israelske mord på Yassin, mens kritikken haglede ned over Israel fra de europæiske landes side. To terrorisme definitioner, den amerikanske og den europæiske, der er ganske analoge og tætte på hinanden, førte således i dette tilfælde til ganske modsatrettede politiske konklusioner og reaktioner.

Den foreløbige konklusion, der kan drages af de ovenstående eksempler der blot er få ud af mange, er at formelle definitioner ikke – i hvert fald ikke nødvendigvis – skaber entydighed og fælles forståelse. Forestiller vi os, at FN's Generalforsamling enstemmigt vedtager en formel definition på terrorisme, der således kunne gøres gældende i samtlige stater i verden, ville problemet forblive det samme: der vil være al mulig grund til at antage, at tvetydighederne og dermed den politiske strid om fortolkningen af definitionen vil indtræde i samme øjeblik den skulle anvendes i en konkret sammenhæng.

Viljen til kontrol I: Begrebsrealisme

Selvom det i meget af den moderne filosofi og nyere videnskabsteori er alment accepteret at begreber ikke lader sig udtømmende, entydigt og endegyldigt definere, men at de får deres betydning af den brug, der bliver gjort af dem, finder vi selv i den nyeste litteratur om terrorisme en næsten obligatorisk stillingtagen til spørgsmålet om begrebets definition, der dog ofte begrænser sig til at påpege problemet, beklage at der ikke rigtig findes løsninger på det for herefter at fortsætte som om det ikke eksisterer. Vi finder her positioner der spænder over et spektrum, hvor den ene pol udgøres af fremstillinger, der afviser, at begrebet ikke lader sig definere og som følgelig anfører en definition, som dog sjældent kan opretholdes fremstillingen igennem uden at skulle modificeres af de socialhistoriske forhold den pågældende bog behandler, til den anden pol, der helt opgiver at angive en definition og som i de mest radikale fremstillinger insisterer på enten at opgive begrebet eller konsekvent at notere det i anførelsestegn for hermed i det mindste ortografisk at markere en

distance til begrebet. I mellem disse to positioner finder vi – og det er vel størsteparten – fremstillinger, der indtager en mellemposition og som på den ene side anerkender, at begrebet ikke lader sig entydigt og udtømmende definere, men som på den anden side finder det meningsløst ikke at opretholde brugen af begrebet og som derfor anfører en pragmatisk definition tilpasset det stof, der behandles i fremstillingen.³¹ Varianter af den sidste strategi er den negative afgrænsning, hvor begrebets søges indkredset ved at angive, hvad det ikke er³² og den historiske tilgang, som på baggrund af konkrete studier destillerer en række fællestræk, der tilsammen indkredser begrebet. Et fornemt eksempel på denne tilgang finder vi i antologien *Terrorism in Context*, der er redigeret af en af USA's mest respekterede terrorismeforskere, Martha Crenshaw. Allerede i forordet fastslår redaktøren antologiens perspektiv på analyserne: "The guiding premise behind this collection of case studies is that terrorism as a general phenomenon cannot adequately be explained without situating it in its particular political, social, and economic contexts, and that scholars most knowledgeable about those specific contexts can best analyze the role of terrorism in the them. Systematic and comparative case studies are an essential foundation for general theoretical explanations of terrorism" (s. ix). På den ene side slås det fast, at terrorisme kun studeres i sine konkrete sammenhænge, hvilket i bogen resulterer i en række særdeles interessante og veldokumenterede analyser, hvor megen nyttig viden præsenteres og sættes i perspektiv. På den anden side er hensigten på dette grundlag, der ses at udgøre "an essential foundation for general theoretical explanations", at levere generelle bestemmelser som kan bidrage med substantiel viden og indholdsbestemmelse af terrorisme som et "general phenomenon". Såvel forordet som den omhyggeligt argumenterede indledning fremsætter elementer til en sådan generel teori, hvor det f.eks. kan konkluderes, at "Terrorism reflects both integrative and disintegrative forces because it strengthens the solidarity of the minority and reinforces the hostility of the majority. It can easily escalate into civil war and communal conflict" (s. xiii). Det er naturligvis forskningens fornemste opgave på baggrund af teoretisk stringens og empirisk forpligtethed at levere begreber og generelle bestemmelser af de emner og fænomener den beskæftiger sig med. Imidlertid turde den indre modsætning i hele den her fremstillede tilgang være åbenbar, idet der er en uafklarethed mellem de valgte case studies relevans over for den generelle teoris krav på universel gyldighed. Man kan ganske enkelt stille spørgsmålene: Hvad kvalificerer de valgte case studies til at være eksemplariske og privilegerede studier, der tilsammen giver en systematisk teori om terrorisme og såfremt dette spørgsmål kan besvares på en overbevisende måde, hvilken gyldighed har teorien udover at være sammenfattende konklusioner på enkelte studier? En mere traditionel variant af den

kontekstforpligtede tilgang er den *historiske fortælling*, hvor de enkelte casestudies så at sige ordnes kronologisk, der på denne måde konstruerer en lige linie fra zeloterne til den moderne verdens terrorisme i bred forstand eller som hos Islamforskeren Bernard Lewis en linie fra Middelalderens assassinere til jihad-bevægelser i vore dages politiske islam³³. I begge tilgange opereres med ganske abstrakte definitioner, der indskrives i den fortælling forfatteren konstruerer uden at denne fortællings karakter af konstruktion præsenteres, men tværtimod formidles som en essentiel bestemmelse af det behandlede historiske forløb. Såvel Crenshaws som Lewis's arbejder er respektindgydende forskningsbidrag, der leverer vigtige og interessante *fortolkninger*, men som prætenderer mere end at være fortolkninger idet de gør krav på at være teorier med universel gyldighed.

Den pragmatiske strategi forekommer tillokkende først og fremmest fordi den på en og samme tid anerkender umuligheden af en endegyldig og udtømmende definition på terrorisme og samtidig insisterer på også i en forskningsbaseret fremstilling at anvende begrebet simpelthen fordi det såvel i dagligsproget som i den politiske diskussion har så stor udbredelse, at det er uomgængeligt i en analyse af de fænomener, som alment i offentligheden opfattes som terrorisme. En konsekvent udeladelse af begrebet eller en konsekvent markering af det i anførselstegn ville som anført af Anne Sørensen i sin Phd-afhandling ikke føre til andet end et ukonstruktivt og forvirrende dobbeltbogholderi³⁴. Dertil kommer, at tilgangen, navnlig i sin historiserende udgave, utvivlsomt fører til værdifuld og nyttig viden om konkrete terrorismeproblemer, hvad enten det drejer sig om analyser af bevægelser eller staters bekæmpelse af samme. Mere skeptisk er vi, når de forskellige socialhistoriske studier fører til generaliserende definitioner på terrorisme som fænomen eller individet som terrorist således som dette kendes fra forsøg på at tegne en profil af den typiske terrorist på baggrund af empiriske studier³⁵. Den største svaghed ved den pragmatiske tilgang synes dog at være, at den afstår fra at tage stilling til det grundliggende teoretiske problem ved på ene side at erkende, at terrorisme ikke lader sig definere og på anden side alligevel at operere med en definition: dermed forpasser den muligheden for historieteoretisk at gentænke en analysestrategi, der både vil forholde sig teoretisk og empirisk forpligtet på sit stof. Man kan firkantet og ganske givet noget uretfærdigt sige, at den på den ene side gør sin teoretiske skyldighed gældende ved i det obligatoriske indledningskapitel at bringe de rituelle forbehold og på den anden side anden side fortsætte fremstillingen som om disse teoretiske problemer ingen konsekvenser har eller – hvis det skal formuleres noget mere polemisk – at det paradigmeskifte, der har fundet sted inden for filosofi

og videnskabsteori siden midten af det 19. århundrede ingen betydning har for socialhistorisk, respektive samtidshistorisk forskning.

Ønsker vi at overkomme dette uafklarede og paradoksale forhold mellem teori og analyse er det nødvendigt først at tegne konturerne af det nævnte paradigmeskifte ved kort at skitsere nogle filosofihistoriske linier i forståelsen af problemet mellem begreb og virkelighed for herefter nærmere at gå ind i diskussionen af forholdet mellem begreb og historie.

Overordnet kan vi konstatere, at muligheden for af lave endegyldige, entydige og udtømmende definitioner af begreber, der beskriver komplekse fænomener i socialhistorien i størstedelen af det 20. århundredes filosofi er blevet afmonteret. Faktisk er nyere filosofi og videnskabsteori kendetegnet ved at have lagt afstand til hvad vi her vil kalde naiv *begrebsrealisme*, men som også kunne kaldes *essentialisme*, der påstår en korrespondens mellem sprog og virkelighed, mellem begreb og historie, mellem udtryk og mening, mellem form og indhold eller mellem essens og accidens, som var de latinske betegnelser for de aristoteliske begreber for dette korrespondensforhold. Ifølge Aristoteles og den senere begrebsrealisme var det filosofisk og videnskabeligt muligt at definere en ting eller et fænomens sande natur fordi tingen og begrebet om tingen ontologisk (værensmæssigt) var forbundet³⁶. Disse tanker blev igen taget op i Middelalderen, hvor man udtrykte forholdet ved, at begrebet havde et "fundamentum in re" (grund i tingen), hvilket dog fra anden side blev grundig anfægtet og førte til den såkaldte nominalisme-realisme strid, der kom til at dominere de filosofiske diskussioner i højmiddelalderen³⁷. Striden gik på om ord og begreber blot skulle opfattes som konventioner – tilfældige benævnelser på forhold i virkeligheden – eller om der omvendt var en ontologisk og objektiv forbindelse mellem sprog og virkelighed. Denne diskussion var på dette tidspunkt for så vidt allerede gammel idet Platon i dialogen *Kratylos* havde taget hul på den³⁸, men den opnåede med genopdagelsen af den aristoteliske logik i middelalderen en fornyet interesse. Uden vi på nogen måde kan sige, at der kom en løsning på striden forskydes perspektivet på problemet i renæssancen fra at være et ontologisk til et epistemologisk (erkendelsesteoretisk) problem, der gjorde forholdet mellem det erkendende subjekt over for sin verden (objektet) til det afgørende filosofiske og videnskabelige problem³⁹. Det var navnlig René Descartes der med sin lille afhandling om metoden⁴⁰ reformulerede problemstillingen og dermed lagde grunden til, hvad der senere er blevet kendt som bevidsthedsfilosofien eller den såkaldte subjekt-objekt tænkning, der frem for alt fokuserer på de betingelser, der gør sig gældende for at bevidstheden (subjektet) kan erkende verden (objektet). Dette førte til et sandhedsbegreb,

hvorefter sandhed er tilvejebragt når der er overensstemmelse – korrespondens – mellem bevidsthedens begreber og virkelighedens beskaffenhed. Den afgørende præmis var således, at bevidstheden sås adskilt fra den verden subjektet stod erkendende overfor. Dette førte naturligvis til allehånde diskussioner om, hvorvidt det var bevidstheden der med sine begreber – som kunne været givet af Gud – var kilde til den sande erkendelse (idealisme) eller om bevidstheden omvendt var en tom modtager (tabula rasa) af indtryk fra virkeligheden (empirisme). Helt absurd førte problemstillingen hos enkelte filosoffer som Berkeley til det såkaldte solipsisme- eller omverdensproblem ifølge hvilket det ikke kunne afgøres hvorvidt den verden subjektet står over for i virkeligheden blot er en stor illusion i form af en drøm eller om den faktisk eksisterer⁴¹.

Bevidsthedsfilosofien når sine mest udfoldede formulering i den tyske idealisme, der indledes med Immanuel Kants kortlægning af fornuftens erkendelsesmæssige grænser i *Kritik der reinen Vernunft* og kulminerede hos G.W.F. Hegel i *Phänomenologie des Geistes* og dette værks ophævelse af subjekt-objekt problemet i en historiefilosofisk bestemmelse af åndens udvikling, hvor verdenshistorien sås som en kæmpe dannelsesroman⁴² i hvilken bevidstheden i de historiske faser opnår stadig større erkendelse af sig selv frem til den absolutte viden i en verden, der er gennemreflekteret af den absolutte ånds totale selvoplysning⁴³. Hegels ultimative bestemmelse af bevidsthedsfilosofiens subjekt-objekt spørgsmål – og dermed det erkendelsesteoretiske problem i forholdet mellem sprog og virkelighed – kom dog ikke til at stå tilbage som en løsning på problemet, men snarere som anstødssten til en ny reformulering, der i en række filosofiske sammenhænge førte til, at det erkendelsesteoretiske paradigme, der blev indvarslet med Descartes blev afviklet og erstattet af et nyt perspektiv, hvor subjektet ikke betragtes som adskilt fra verden men altid allerede at være i verden som en del af denne verden. Denne reformulering af problemet mellem sprog og virkelighed blev i dansk sammenhæng mest markant fremstillet hos den religiøse forfatter Søren Kierkegaard og noget mere direkte, radikalt og konsekvent hos tyskeren Friedrich Nietzsche, der trods sin radikalitet fik stor virkningshistorisk betydning i navnlig tysk og fransk filosofi. Arvtagerne til Nietzsche blev i Tyskland Martin Heidegger og Hans-Georg Gadamer, der med hovedværket *Wahrheit und Methode* (1960) grundlagde den filosofiske hermeneutik eller begrebshistorien, der vil, som vi skal se, være vores udgangspunkt i bestræbelsen på at nærme os en vej ud af problemerne. I angelsaksisk tænkning var det østrigeren Ludwig Wittgenstein, der med sine ideer om sprogspil i værket *Philosophische Untersuchungen* gav anledning til en sprogfilosofisk strømning, den analytiske filosofi, der på andet grundlag end den hermeneutiske og fænomenologiske tradition (Wilhelm Dilthey, Edmund Husserl) afviklede det bevidstfilosofiske

subjekt-objekt paradigme⁴⁴. Vi skal kort diskutere den analytiske filosofis bud på en tilgang til begrebsanalyse og begrebsdefinition således som det kommer til udtryk i den danske filosof David Favrholdts hovedværk *Filosofisk Codex. Om begrundelsen for den menneskelige erkendelse* (1999) for herefter lidt mere udførligt at opholde os ved den begrebshistoriske (hermeneutiske) tilgang fordi den står centralt i vores analytiske og teoretiske tilnærmelse til en samtidshistorisk tolkning af begreberne terrorisme og verdensorden. Fælles for såvel hermeneutikken, fænomenologien og den analytiske filosofi er dog, at de afviser muligheden af en begrebsrealistisk tilgang til studiet af begreber og i stedet insisterer på at stille spørgsmålet om forholdet mellem begreb og virkelighed og dermed begreb og fænomen på en ny og anden måde end tilfældet er i det bevidsthedsfilosofiske paradigme. Det turde være klart, at lader man sig inspirere af disse perspektivforskydninger, der i det 20. århundredes filosofi bredt forstået aftegner et nyt paradigme hinsides det bevidsthedsfilosofiske har det konsekvenser for, hvordan studiet af begreber i samtidshistorisk sammenhæng teoretisk og praktisk kan gennemføres. Dette gælder selvsagt også for begreberne verdensorden og terrorisme.

Viljen til kontrol II: Begrebsrealismens illusoriske anstrengelser

Inden vi går nærmere ind i denne diskussion skal vi kort afslutte vores diskussion af den hidtidige terrorismeforskning, hvor vi allerede har lagt afstand til den forskningsstrategi, der helt afviser at anvende begrebet terrorisme og rejst kritiske spørgsmål til den pragmatiske tilgang. Inden vi helt forlader feltet kan det dog være grund til at gøre et par bemærkninger om den tilgang, der trods ovennævnte filosofiske og teoretiske paradigmeskifte fremdeles insisterer på at forstå og analysere terrorisme i et begrebsrealistisk perspektiv. Dette gælder for amerikansk terrorismeforsknings grand old man Brian M. Jenkins⁴⁵, der i mere end 30 års flittige studier i emnet fastholder, at det både er muligt og nødvendigt at udarbejde universelt gyldige definitioner – uden at det er lykkedes ham at vinde generel opbakning til sine forslag. Det mest systematiske forsøg på at udvikle en definition i forskningssammenhæng er gennemført af den hollandske forsker Alex P. Schmid, der siden er blevet ansat i FN's terrorbekæmpelsesprogram. I 1983 udgav han i samarbejde med en anden hollandsk forsker A.J. Jongman bogen *Political Terrorism. A Research Guide to Concepts, Theories, Data Bases and Literature*, der i 1988 udkom i en revideret udgave⁴⁶. Skønt formålet med Schmid og Jongmans arbejde er at udvikle en gyldig definition på terrorisme er deres systematiske og omhyggelige arbejde til dato den mest overbevisende dokumentation på, at et sådan forehavende er dømt til at mislykkes. Inden vi går lidt mere i detaljer med deres arbejde skal vi kort vurdere et

dansk forskningsbidrag, som på flere måder ligger i forlængelse af de to hollænderes arbejde uden dog at være karakteriseret ved den samme problembevidsthed og teoretiske overblik som kendetegner forlægget. Det drejer sig om de studier Birthe Hansen, der er forsker i International Politik ved Københavns Universitet, har udgivet siden 11. september begivenheden⁴⁷. Ganske få måneder efter denne begivenhed udgav Birthe Hansen bogen *Terrorisme – de utilfredse og den nye verdensorden*, hvor hun giver sine bud på det hun selv betegner som de store spørgsmål efter terrorangrebet i New York og Washington. Bogen præsenteres som en debatbog, der er bevidst om, at den ikke rummer udtømmende svar på de spørgsmål, den stiller sig alene af den grund at der i mange tilfælde ikke er ”klare svar på dem eller sikker viden om dem, og fortolkninger og meninger spiller ind”. Ikke desto mindre er formålet bogen at ”komme dybere ned i terrorens væsen”, hvilket bl.a. skal ske ved at bygge fremstillingen på en definition: ”Enhver diskussion af terrorisme bør derfor bygge på en definition”. Sætningen henviser til et eksempel, hvor den amerikanske udenrigsminister kom ”galt af sted”, da han ”i tiden” efter 11. september skulle definere begrebet. Efter en gentagelse af at en definition er vigtig formulerer forfatteren sit eget bud, der lyder: ”En civil gruppes planlagte brug af uforudsigelig vold mod regeringer, offentligheder eller individer med et politisk formål”. Ikke så snart definitionen er fremsat bliver den dog afgrænset og relativiseret. Det understreges, at den alene sigter mod den *civile* terrorisme, hvilket udelukker statsterrorisme. Det er heller ikke klart om de algeriske gruppers aktiviteter i konflikten i Algeriet i 1990’erne samt *Den lysende stis* bombekampagner i Peru falder ind under definitionen: ”Denne variant ville falde ind under definitionen af civil terror, men den har træk til fælles med den statslige”. Folkemord er ifølge forfatterens udlægning af sin egen definition ikke terrorisme fordi de ”har til formål at udrydde – ikke at skræmme, og det er principielt forudsigeligt, hvem ofrene er i en given situation. Om det er grupper af jøder, muslimer, kommunister eller andre”. Forfatteren anfører, at den ”klassiske forståelse af terror indeholder, at terrorens logik er at vække rædsel, og derfor skal den også indeholde et mål af uforudsigelighed. Ordet kommer fra latin, terror betyder simpelthen rædsel”. Forfatteren mener sig således i stand til at fastslå, at kun det uforudsigelige skræmmer eller vækker rædsel, hvilket må betyde, at de irakiske borgere i døgnene efter George W. Bush entydige krigstrusel ikke var skræmte eller at udsigten til massive amerikanske bombardementer ikke vakte rædsel simpelthen fordi de var forudsigelige. Men en sådan påstand er næppe holdbar. Ligeledes kan vi komme i tvivl om, hvorvidt al-Qaeda’s aktiviteter falder ind under Birthe Hansens definition al den stund Osama bin Laden meget tydeligt havde forudsagt, at en gruppe – nemlig amerikanerne – var et angrebsmål, hvorfor det helt i analogi i

folkemordseksemplet er ”forudsigeligt, hvem ofrene er”. Også denne tolkning forekommer tvivlsom i lyset af de senere års forsøg på at tackle truslen fra den globale terrorisme, hvor al-Qaeda er en central del. Der er imidlertid ifølge forfatteren selv mange flere grænsetilfælde, ligesom ”grænsen mellem, hvem der er frihedskæmpere og hvem der er terrorister, er ikke engang givet på forhånd, selv om man har en definition i hånden. Hvordan grupper bliver opfattet, kan ændre sig eller afhænge af folkestemningen”, som det hedder. Vi kan således helt tilslutte os forfatterens konstatering af, at ”terrorisme er et mangehovedet væsen” – for så vidt det overhovedet er et ”væsen”. På trods af disse vanskeligheder med den fremsatte definition samt det forhold, at den hurtigt skal opløses i en række undergrupper (kult-terrorisme, religiøs-fundamentalistisk terrorisme, politisk terrorisme samt nyopfindelsen ”pressionsterrorisme”), opretholdes definitionen bogen igennem uden at den dog synes at have analytiske konsekvenser for de eksempler forfatteren gør brug af.

Som nævnt fremsættes de angivne betragtninger i en bog, der sigter mod at bidrage til den almindelige debat og derfor hverken er akademisk i sin fremstilling eller specifikt rettet sig mod den forskningsbaserede diskussion af problemstillingen. Forfatteren kan med en vis ret henføre de mange uklarheder til dette forhold. Det er derfor interessant, at Birthe Hansen i 2003 udgav en mere akademisk afhandling om emnet i form af et såkaldt arbejdspapir fra Institut for Statskundskab på Københavns Universitet. I dette papir, der bærer titlen ”At definere terrorisme”, anføres formålet at være ”at foreslå en enkel og brugbar forskningsdefinition af civil terrorisme på baggrund af de mange, eksisterende muligheder – og at gøre det inden for rammerne af de almene krav til definitioner”. At der er tale om en forskningsdefinition understreges flere steder i teksten, f.eks. ”Her er imidlertid fokuseret på forskningsdiskursen, der naturligt nok vil være basis for forskningstekster og formidlende tekster (f.eks. til undervisningsbrug), der er baseret på forskning”. Forfatteren skelner her mellem forskningsdiskursen over for det, der kaldes den politiske, respektive den praktiske terrorismediskurs. Hun anfører at den politiske – såvel som den folkelige – ændrer sig over tid grundet styrkeforhold, mens den praktiske er den ”lovhåndhævende myndigheder, juridiske diskurser, terrorgruppers egne forestillinger eller specifikke organisationsdiskurser” står for. Alle disse sidste diskurser skubbes til side fordi fokus er ”at trække definitionsproblematikken ud af en politiseret sammenhæng og ind i en analytisk”. Præmissen er således, at der gives en forskningsdiskurs, der ganske vist også er præget af en ”kamp om det diskursive hegemoni”, men hvor der imidlertid ”stilles nogle faste krav i forhold til at skabe muligheder for komparation, intersubjektiv overførbarhed og konsistens. Derfor er diskursen formentlig mere ’konservativ’ og

vedvarende i sin natur end andre diskurser, der ikke indgår i kontekster med disse krav". Det er præcis denne "natur", der muliggør, at der kan formuleres en definition, der opfylder "de almene krav til en god definition". Det er i teksten ganske uklart, hvem der stiller krav dels til forskningsdiskursen, dels i form af kriterier for "en god definition". Ganske vist henvises til *Fremmedordbogen*, hvoraf vi lærer, at en god definition både skal rumme "en afgrænsning til andre fænomener samt en mere positiv bestemmelse af fænomenets egne karakteristika". Disse kriterier fra *Fremmedordbogen* supplerer forfatteren med "de almene videnskabelige regler" uden at det angives, hvor de er hentet henne, men som tilsiger at definitionen bør være "udtømmende, udelukkende i forhold til andre fænomener, og den skal være frugtbar". Endelig anføres, "at hvis man går mere detaljeret til værks, bør der endvidere sondres mellem udpegende, nominelle/teoretiske og operationelle definitionsniveauer". Det sidste sker med henvisning til en norsk, respektive svensk lærebog i metode i samfundsvidenskaberne. De tre definitionsniveauer angives nu som:

1. Det udpegende niveau betegner fænomenet
2. Det nominelle angiver kriterierne for, hvad der falder inden for begrebets rammer (det vil sige afgrænser)
3. Det operationelle niveau angiver indikatorer på, hvornår de to første niveauer synes afspejlet empirisk set

Allerede med disse kriterier står det klart, at forfatteren funderer sin begrebsanalyse inden for et fast forankret bevidsthedsfilosofisk paradigme, der helt ignorerer de mange problemer i forholdet mellem sprog og virkelighed, der er blevet tematiseret i størstedelen af moderne filosofi og videnskabsteori siden slutningen af det 19. århundrede. Intet under derfor, at forfatteren i bestræbelsen på at indholdsbestemme sine niveauer løber ind i alle de problemer og modsætninger, der generelt er kendetegnende for begrebsrealistiske forsøg på at definere terrorisme på en, "udtømmende, og udelukkende i forhold til andre fænomener" måde. Faktisk kommer vi i tvivl om hvorvidt forfatteren er bekendt med det store katalog af problemer, som f.eks. Schmid og Jongman opregner, ligesom vi konstaterer, at der f.eks. i bestemmelsen af folkemord er sket forskydninger i ræsonnementerne i forhold til bogen fra 2001. Anstrengelserne munder i følgende definition, der ligeledes afviger fra 2001-definitionen: "Civile gruppers vold mod ikke-kæmpende for en politisk sag". Som det fremgår er der tale om en ganske abstrakt definition, hvilket forfatteren er klar over:

i hvert led af argumentationen tilføjes supplerende betragtninger og præmisser: ”De forskellige sager – motivationer – kan imidlertid med fordel opdeles i en typologi”, ”Indikatorerne skal imidlertid også repræsentere de overordnede niveauer på praktisk og frugtbar vis, og de skal kunne skære igennem, så det bliver muligt også i praksis at indplacere alle de pågældende på gensidigt udelukkende og udtømmende vis – eller i det mindste med en så lille residualkategori som muligt”, ”I visse tilfælde vil det f.eks. være nyttigt at sondre mellem religiøs eller ideologisk terrorisme i forhold til motivationen, mens det i andre kan være hensigtsmæssigt at sondre mellem netværksbaseret eller klassisk hierarkisk terrorisme” og ”Afslutningsvist skal det nævnes, at identifikationen af terrorisme ikke er det samme som eller tilstrækkelig baggrund for identifikation af terrorgrupper eller terrorstøttende grupper”. På trods af at definitionen således konstant skal relativere, suppleres og kontekstualiseres og at den ikke efter forfatterens eget synspunkt kan bruges til at identificere de personer, organisationer, netværk eller grupper, der udøver terrorisme fastslår Birthe Hansen, at den er ”nyttig”. Det efterlader naturligvis spørgsmålet, hvori denne nytte egentlig består? Et muligt svar kan indkredses, når vi erindrer os, at definitionen er en forskningsdefinition, der oven i købet skal kunne bruges til at ”skære igennem” med. Der er med andre ord tale om et instrument, hvis egentlige formål er at kontrollere forskningsdiskursen, hvilket ligeledes er et mål vi ser fast forankret i det bevidsthedsfilosofiske paradigme: På baggrund af en veldefineret erkendelsesteori, hvad enten den bygger på cartesianske principper eller nykantianisme skal der udvikles *en metode* – et sæt videnskabelige procedureregler – der gør det muligt at tilvejebringe et objektivt grundlag for videnskabelig erkendelse. Formålet med metoden er at begrænse og kontrollere fortolkningen, men lige præcis de mange forbehold, afgrænsninger og relativeringer i Birthe Hansens egen tekst viser tvivlsomheden i dette forehavende: I stedet for at få kontrol over diskursen åbner hun en Pandoras æske af konkurrerende fortolkninger. Det er i øvrigt interessant at bemærke, at Birthe Hansen på den ene side vil fundere sin vilje til videnskabelig kontrol i den begrebsrealistiske metode mens hun på den anden side hele teksten igennem anvender begreber som ’diskurs’, ’diskursiv hegemoni’, ’fortolkningsstrid’ og ’diskuterende fællesskab’, der oftest henviser til teoretiske tilgange, der funderer forståelse i netop en *fortolkningspraksis* eller rettere det, Stanley Fish har betegnet *fortolkningsfællesskabet* og som regel netop gør det i kritisk opposition til begrebsrealismens metodedyrkelse.

Et noget mere udførligt og gennemtænkt forsøg på at nå frem til en objektiv definition finder vi som nævnt i Schmidts arbejde. Der er tale om en fremstilling, der med encyklopædisk overblik og

omhyggelighed redegør for de på det tidspunkt mest kendte teorier om terrorisme og samtidig udover selv at fremføre en citerer 110 forskellige definitioner på terrorisme. Selvom forfatteren allerede i indledningen viser kendskab til kritikken af begrebsrealismen er det ikke desto mindre hans bestræbelse at nå frem til en universel gyldig definition. Metoden er dels at gøre status over terrorismeforskningen dels på baggrund af analyser af de mange definitioner samt spørgeskemaundersøgelser at nå frem til de relevante elementer en definition må rumme. Det indebærer at der udover de egentlige begrebsanalyser i argumentationen tillige indgår statistisk databearbejdning. Den definition Schmid på dette grundlag nåede frem til, lyder i sin helhed:

Terrorism is a method of combat in which random or symbolic victims serve as instrumental target of violence. These instrumental victims share group or class characteristics, which form the basis for their selection for victimization. Through previous use of violence or the credible threat of violence other members of that group or class are put in a state of chronic fear (terror). This group or class, whose members' sense of security is purposively undermined, is the target of terror. The victimization of the target of violence is considered extranormal by most observers from the witnessing audience on the basis of its atrocity; the time (e.g. peacetime) or place (not a battlefield) of victimization or the disregard for rules of combat accepted in conventional warfare. The norm violation creates an attentive audience beyond the target of terror; sectors of this audience might in turn form the main object of manipulation. The purpose of this indirect method of combat is either to immobilize the target of terror in order to produce disorientation and/or compliance, or to mobilize secondary targets of demands (e.g. a government) or targets of attention (e.g. public opinion) to changes of attitude or behaviour favouring the short or long-term interests of the users of this method or combat (s. 111)

Denne definition er resultat af et møjsommeligt arbejde med at udtrække de vigtigste elementer i de definitioner den etablerede forskning havde kunnet fremvise. Selvom den således prøvede at tage højde for alt vandt den ingen udbredt tilslutning hverken i forskerkredse eller mere alment og måtte allerede revideres i 1988 udgaven af ovenstående værk. På trods af dens længde og detaljerighed og dermed større grad af indholdsbestemmelse end tilfældet var med Birthe Hansens definition resulterer en læsning af den i præcis det samme problem, nemlig åbning for langt flere spørgsmål end den besvarer. Det interessante i Schmidts (og Jongmans) forskning er således ret beset ikke definitionen hverken fra 1983 eller fra 1988 men den kortlægning af teorier om terrorisme, der var

kendt på det tidspunkt, de gennemførte deres forskning. Man kan sige, at deres nærmest kalejdoskopiske overblik over de mange discipliner og sammenhænge terrorismeforskningen har udfoldet sig i dekonstruerer deres overordnede intention om at nå frem til den universelle definition. Men samtidig får de mere eller mindre ufrivilligt vist, at terrorismebegrebet først opnår betydning i de konkrete sammenhænge det analyseres og bruges i og at det modsat deres egen (og Birthe Hansens) bestræbelse først er i de konkrete tolkninger, at der præsenteres viden og indsigt som netop ikke kan destilleres til en almen teori, men som omvendt godt kan bidrage til forståelse af andre sammenhænge i nye og andre tolkninger. Det der med andre ord står tilbage efter endt læsning af Schmidts (og Jongmans) værk fra 1983 er en klar forståelse af, hvorfor terrorismebegrebet er så omstridt som tilfældet er og længe har været og hvorfor der trods vanskelighederne vedblivende bliver gjort forsøg på at få begrebet underlagt en form for videnskabelig sindelagskontrol.

Historisk intermezzo

Konklusionen er således, at det kun giver mening at analysere terror og terrorisme i de konkrete historiske sammenhænge begreberne får deres betydning i. Dette kunne pege på, at større forståelse af begreberne kan opnås gennem en historisk fremstilling, der sporer deres udvikling tilbage til de perioder, hvor de første vidnesbyrd om deres anvendelse kan dokumenteres for herefter at følge begreberne frem til deres moderne og aktuelle anvendelse. Der er gjort mange forsøg på sådanne historiske fremstillinger, men på nær en enkelt⁴⁸ er der imidlertid ikke tale om begrebshistoriske analyser i streng forstand, men snarere historiske *fortællinger*, der med udgangspunkt i en moderne definition eller mere vagt formuleret forestilling om begrebernes indhold konstruerer en sammenhæng mellem moderne tiders forskellige former for terrorisme og tidligere perioders voldanvendelse. Sat på spidsen er der inden for denne type historieskrivning om terrorisme tale om en narratologi, hvor terrorismens forhistorie lokaliseres hos zeloterne og ses videreført hos assasinerne og thug'erne, hvorefter terrorismens moderne historie starter med den franske revolution og Robespierres berømte tale om at forsvare revolutionen med terror mod de kontrarevolutionære. Den videre fortælling vil obligatorisk inddrage de russiske anarkister, *Narodnaya Volya* og forfølge bevægelserne i det vestlige Europa frem til nyere tid, hvor variation i, hvem og hvilke grupper – for ikke at sige stater – der inddrages i fortællingerne i udpræget grad gør sig gældende. Fast inventar vil dog som regel være den røde terrorisme i Europa samt de palæstinensiske aktioner, navnlig flykapringer og gidselaktionen i München under de Olympiske

Lege i 1972. Der er imidlertid mange problemer i sådanne historiske fortællinger. For det første er der tale om konstruktioner, hvor kriterier for udvalget af materiale ofte fortøner sig i sammenhængen. En ofte fremført kritik er således, at moderne forestillinger projiceres ind i ældre begivenheder, hvilket fører til en anakronistisk anvendelse af begreber. For det andet viser det sig ved nærmere efterforskning, at skematikken med at lade den moderne diskussion af terror starte med Robespierre næppe er holdbar. Når det er den franske revolution, der i mange fortællinger udpeges som et privilegeret startpunkt begrundes det som regel i, at terror her entydigt kobles sammen med politik begrundet i den adskillelse mellem stat og samfund og den heraf følgende opblomstring af en mangfoldighed af politiske og sociale bevægelser som de borgerlige revolutioner er udtryk for. Differentieringen af det politiske felt sammenholdt med Robespierres entydige sammenbinding af terror og politik ses som begrundelse for, at det lige præcis er i denne periode, at terror bliver et politisk middel, men faktisk kan denne sammenkobling spores helt tilbage til Romerriget, hvor det f.eks. hos Ulpianus diskuteres som et middel magthaverne kan bruge til at få sine modstandere til at tale. Selvom det med rette her kan indvendes, at der er markant forskel på hvad politik er under den franske revolution i forhold til antikken er det interessant at konstatere, at begreberne såvel i juridiske som i politiske kommentarer har været diskuteret lang tid før Robespierre anvendte det i Nationalforsamlingen.

Denne iagttagelse er gjort af Rudolf Walther i hans meget inspirerende, veldokumenterede og systematiske fremstilling af begrebernes skiftende betydninger i tysk historie. Hans studie er et bidrag til det store værk *Geschichtliche Grundbegriffe. Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland* og er samtidig den hidtil eneste konsekvent gennemførte *begrebshistoriske* fremstilling af begreberne 'terror' og 'terrorisme', vi kender til. Vi skal senere nærmere diskutere den begrebshistoriske tilgang og blot her gøre gældende, at det der adskiller Walthers fremstilling fra de øvrige historiske undersøgelser er, at han gør *begrebernes skiftende betydninger* til hovedanliggendet i sin afhandling. Dette sker på baggrund af omfattende studier af primære kilder fra de bibelske tekster over latinske og middelalderlige diskussioner frem til og med oplysningstiden før den franske revolution⁴⁹. Naturligvis vies Robespierres *terrorregime* 1793-94 ekstra stor opmærksomhed, hvor Walther ikke blot læser kilderne fra revolutionstiden, men følger diskussionen i eftertiden såvel i fransk som i tysk sammenhæng. Den russiske anarkisme og dens udløbere i Europa undersøges, ligesom Stalinismen, nazismen og nyere diskussioner i fransk og tysk historie gøres til genstand for analyse.

Vi skal ikke her referere hele Walthers studie, men blot bemærke os par interessante og oplysende iagttagelser. Udgangspunktet for studiet tages i de bibelske skrifter nærmere bestemt i det Gamle Testamente, hvor terror i den latinske oversættelse simpelthen betyder skræk eller rædsel, nemlig den skræk der indgives menneskene ved Guds indgriben i verden: ”Ingen vil kunne holde stand imod jer; Herren jeres Gud vil lægge frygt og rædsel (formido et terror) for jer over hele det land, I betræder, sådan som han har lovet jer” (5. Mos. 11,25). Fordoblingen ”frygt og rædsel” kommer til med Luthers oversættelse. Terror i betydningen skræk indgår tillige i en række andre sammenhænge i Biblen, hvor det f.eks. er tale om at skræmme fjenden, men det gennemgående tema, også i det Ny Testamente, er, at de troende skal adlyde Herren og arbejde på deres frelse i ”frygt og bæven”, som det bl.a. hedder i Filipperbrevet (Fil 2,12). Vi skal ikke yderligere opholde os ved den teologiske brug af ordet terror, men blot konstatere, at de relevante tekststeder er genstand for diskussion igennem hele den kristne tradition frem til moderne tid. Det er dog værd at bemærke, at terror knyttes sammen med magt og autoritet: Herskeren hvad enten der er tale om Gud eller verdslige magthavere bekræfter sin magt gennem skræk – også selvom f.eks. en filosof som Blaise Pascal forsøger at reservere den bibelske terror til jordelivet og således ”afvæbne” religionen⁵⁰. Sammenbindingen af magt og terror (skræk) genfinder vi som allerede nævnt i de juridiske kommentarer tilbage i Romerriget, hvor terror bliver et middel i afhøring og udspørgning af fanger⁵¹. Man kan tale om, at terror bliver et fagudtryk i forhørsteknikkens diabolske kunst. Denne tekniske betydning fastholdes ifølge Walther helt frem til det 19. århundrede samtidig med at der hos filosoffer som Thomas Hobbes⁵² og navnlig i den franske oplysningsfilosofi med tænkere som Montesquieu og Holbach i stigende grad stilles spørgsmålstegn ved legitimiteten i, at magthaverne anvender skræk som middel i sine afhøringer. Med de billeder i frisk erindring, der i foråret 2004 blev offentliggjort af skrækslagne fanger⁵³ i det irakiske *Abu Ghraib* fængsel og som bl.a. viser amerikanske soldater brug af store hunde til at skræmme irakiske fanger til at komme med information, er det tankevækkende, at amerikanernes praksis bogstaveligt talt indskriver sig i en årtusinde år lang tradition, hvor magthavere har brugt tortur mod rebelske undersåtter – en praksis og teknik, som det fra 3. århundrede og helt frem til tiden før den franske revolution var almindeligt at benævne terror forstået som den skræk, der skal få fanger til at tale. Sammenkædningen af den amerikanske besættelsesmagts fremfærd i det irakiske fængsel bliver endnu mere grotesk når den uddybes med Voltaires betragtninger om terrorens teatralisering forstået som den offentlige iscenesættelse af volden, der skal afskrække tilskueren fra at efterligne den udåd som magthaverens pinte offer har bedrevet: ”Derlei Zugaben für das Publikum und Konzessionen an die

Theatralisering offentlicher Strafen zählte Voltaire zum *appareil de terreur qui effraye le spectateur sans être douloureux pour l'exécute*. 'Terreur' steht hier für eine Form der Gewalt, die nicht allain und nicht einmal vorrangig auf ihr unmittelbares Ziel aus ist, sondern auf die Wirkung bei dritten, unbeteiligten "Zuschauer": der Staat präsentiert seine Gewalt als Theater für das Volk⁵⁴. De billeder og de videoer, de amerikanske fangevogtere tog i *Abu Ghraib* fængslet, skulle ikke blot tjene som souvenirs, men fremvises andre fanger til skræk og advarsel. I gængs før-revolutionært sprogbrug ville betegnelsen for amerikanernes forhørsmetoder i *Abu Ghraib* have været terror.

Det vi imidlertid hæfter os ved her er, at terror som begreb og fagudtryk frem til den franske revolution blev knyttet til magthavernes praksis og i hvert fald fra og med Hobbes til staten: Terror blev i store træk diskuteret som et instrument eller en teknik stater brugte til at befæste deres magt med, men samtidig en teknik, som i vide kredse blev delegitimeret i takt med, at lov og ret i oplysningstiden blev gjort til genstand for rationel refleksion og dermed politiseret i moderne forstand. Med andre ord var begrebet terror allerede før Robespierres berømte tale knyttet til staten og det politiske. Terror var entydigt de herskendes middel og blev derfor en ingrediens i den politiske og filosofiske kritik af *Ancien Régime*, det absolutistiske regime, som revolutionen netop satte på porten, hvorfor det i høj grad var blevet dybt problematisk at tildele terror nogen positiv betydning. Det er på denne baggrund, vi skal læse Robespierres tale: for det første taler han ind i tradition, hvor terror, stat og politik allerede var bundet sammen og for det andet blev denne sammenbinding af revolutionens teoretikere anset for dybt problematisk og kritisabel. Med begivenhederne under den franske revolution kan vi for alvor kan tale om et system af terror, hvor terroren instrumentaliseres som statens middel mod samfundet som sådan og at den offentlige iscenesættelse af volden med den udstrakte brug af guillotinen med Voltaires begreb for alvor teatraliseres.

Denne systematisering af terroren som middel til at afskrække befolkninger fra at gøre oprør mod regimet gentages historisk i hvert fald to gange senere, nemlig i det nazistiske Tyskland og under Josef Stalin i Sovjetunionen. Imidlertid blev det med de analyser den tyske filosof Hannah Arendt, den amerikanske politolog og sikkerhedsrådgiver under Jimmy Carter Zbigniew Brzezinski og den østrigske prismodtager af den danske Sonning-pris, filosofen Karl Popper⁵⁵ har bidraget med mere almindeligt at karakterisere disse to terrorregimer, hvor undertrykkelsen af befolkninger var omfattende og systematisk, som *totalitære stater*: Med begrebet totalitær angives, at statens terror – skræk-politik – greb ind i alle dele af samfundet. Man har siden diskuteret om andre stater

har praktiseret en så omfattende terror af deres befolkninger, at de ligeledes kan karakteriseres som totalitære, hvor de mest nærliggende kandidater har været Irak under Saddam Hussein og Pol Pots regime i Kampuchea. Endvidere har forskellige studier og opslagsværker anvendt begrebet statsterrorisme om Robespierres, Hitlers og Stalins terrorregimer, men her kan der være grund til at gøre opmærksom på, at dette begreb i en række sammenhænge bruges til at betegne en international brug af terror rettet mod *andre* staters befolkninger i hvad vi senere skal diskutere som asymmetrisk krigsførelse: statsterrorisme bruges snarere i betydningen staters sponsering af terrorisme. Denne brug af begrebet skal vi mere detaljeret diskutere i forbindelse med de amerikanske diskussioner af terrorisme.

På baggrund af den kritik af terror som magtens middel, revolutionsteoretikerne allerede havde fremført under *Ancien Régime*, gav jakobinernes terrorregime rystelser overalt i de kredse, der politisk og filosofisk tiljublede den moderne civilisations frembrud med dens nøglebegreber som civilisation, fremskridt, fornuft og folkestyre baseret en vedtaget forfatning⁵⁶. Budskabet om frihed, lighed og broderskab og om samfund funderet i folkeret og ledet på baggrund af fornuftens klare lys var svært lidt forenelig med den vanvittige voldsudøvelse revolutionen udartede i. Selvom kritikken af *civilisationen*, der var de rationalistiske oplysningsfilosoffernes begreb for det moderne samfund, var lige så gammel som civilisationstænkningen selv med Jean-Jacques Rousseau som den mest prægnante kritiker⁵⁷, blev det jakobinske terrorregime den største udfordring for den ny tids teoretikere og filosoffer: hvordan kunne fornuften og i bredere forstand den moderne og fornuftsbaserede civilisation i den grad køre af sporet og udarte i pervers og depraveret vold? Et spørgsmål, der lige siden det moderne samfunds fødsel er blevet stillet gang på gang, ikke mindst i forbindelse med holocaust under nazismen, men det høres også som et ekko i diskussionen af de amerikanske besættelsesstyrkes fornedrelse af fangerne i de irakiske fængsler efter Irak-krigen i 2003. Rummede oplysningen og fremskridtet i sig selv sin egen depravation og regression? Denne tolkning blev under overskriften *Oplysningens dialektik* kraftfuldt fremført af de tyske samfundsfilosoffer Max Horkheimer og Theodor W. Adorno i deres stærkt pessimistiske essay om oplysningens begreb, der udkom i 1947 i den forfærdende skygge af holocaust: ”Det uopholdelige fremskridts forbandelse er den uopholdelige regression” (Adorno, s. 48)⁵⁸. Deres syn på civilisation efterlod intet håb om, at fremtiden rummer muligheden for en virkeliggørelse af det frie samfund.

Helt så pessimistisk var samfundsfilosofferne i revolutionstiden og de efterfølgende år ikke. I hvert fald ikke alle sammen. Fra sin kølige udsigtspost i det nordlige Königsberg kunne den

tyske filosof Immanuel Kant endnu tilskrive revolutionen positiv betydning på trods af voldsorgierne. I sit moralfilosofiske hovedværk *Metaphysik der Sitten* havde han talt om den ”oprindelige kontrakt”, ”nemlig ethvert folks ret til uden ydre indblanding at give sig selv en forfatning” og trods ”revolutionens kaotiske og formløse skuespil” var dens sande og fornuftige indhold akkurat frembruddet af den moderne, forfatningsbestemte republik⁵⁹. I sit lille skrift *Fakulteternes Strid* reflekterede han over fremskridtet, hvor revolutionen tildeles rollen som den begivenhed, der i sig trods alt rummede fremskridtet mod det stadig bedre. Kant skelnede mellem tre former for syn på historien: man kan have den opfattelse at tingenes tilstand dybest set ikke forandrer sig, man kan optimistisk argumentere for bevægelsen mod det stadig bedre eller man kan pessimistisk mene, at den historiske proces kun fører til det bestandigt værre⁶⁰. Hans benævnelse for det sidste syn på historien var bemærkelsesværdigt nok ”*Den terroristiske forestilling om den menneskelige historie*”⁶¹, mens han selv gennem hele sit forfatterskab fastholdt og begrundede ideen om fremskridt. Det franske folks begejstring for revolutionen rummede med andre ord en fornuftig kerne, men problemet var at denne begejstring så at sige kom i følelsernes vold, hvilket var grunden til det kaos og den formløshed revolutionen udartede i. Kant skelnede mellem to sider i mennesket, nemlig på den side dets fornufts side og på den anden side begæret, som det er fornuftens opgave at tøjle, hvilket netop var argumentet i hans morallære. Med andre ord frikendte han oplysningen og fornuften og gjorde det menneskelige begær til hovedskurken og hovedårsag til den menneskelige morals fornedrelse⁶². Selvom det nok er at strække tolkningen for langt kan vi sige, at Kant gjorde terror og begær til to sider af samme sag.

Et af de store problemer i Kants tænkning forblev ikke blot menneskets dobbelte bestemmelse af fornuft og natur, men den uoverstigelige kløft han i sin bestræbelse på at redde fornuften etablerede mellem netop fornuften på den ene side og menneskets naturside på den anden side. Det blev en opgave for Kants arvtagere at forsøge at skabe en sammenhæng mellem de to sider og selvom hans overvejelser om revolutionen faktisk fandt sted i hans historiefilosofiske skrifter var det historien – eller rettere en mere konsekvent historisering af fornuften – der hos efterfølgerne dels skulle tilvejebringe formidlingen mellem fornuft og natur, mellem forstand og følelse og mellem frihed og nødvendighed, dels skulle forklare hvorfor revolutionen på den ene side rummede fremskridtet, friheden og civilisationen i sig og på den anden side kunne falde tilbage i tilfældig vold. Selvom historicitet forstået som en bevidsthed om, at det ikke blot er den samfundsmæssige historie, der er omskiftelig, men at tanker, begreber og værdier tillige er underlagt tidslig foranderlighed var et centralt tema i oplysningsfilosofien, var revolutionens fortættede forløb om

noget en manifestation af den nye tidsbevidsthed: som Walther gør opmærksom på blev 'terror' allerede i samtiden en epokebestemmelse, der betegnede en bestemt fase i revolutionen, der altså som sådan kunne tænkes i forløb og som proces⁶³. Mere radikalt kunne denne fase tænkes som en af flere *nødvendige* faser, den menneskelige historie måtte gennemløbe i sin lange vandring mod frihed og civilisation. Det var præcist sådan, at den tyske filosof G.W.F. Hegel tænkte og forklarede terrorregimet, hvor revolutionens sande principper om folkestyre selvstændiggjordes som abstrakte dogmer, der var løsrevet over for den mangfoldige virkelighed som de skulle formidle sig i: ”Niemand vor Hegel har die Praxis des Terrors präziser gefasst als Abstraktionsprozess von Vereinfachen, Verselbständigen und Absolutsetzen revolutionärer Prinzipien, unabhängig von den geschichtlichen und gesellschaftlichen Voraussetzungen. *Der bedeutungslose Tod, der reine Schrecken des Negativen* beschreibt den Wendepunkt eines revolutionären Prozesses, in dessen Verlauf sich die Prinzipien, von denen er ausging, verformten und schliesslich verloren. Die Freiheit, die sich eine geschichtlich angemessene Form suchte, erstarrte im Schrecken, als sie sich vermittlungslos, formlos und jäh verwirklichen wollte“ (Walther, s. 362)⁶⁴. Hegel er af sine modstandere, bl.a. danskeren Søren Kierkegaard, blevet voldsomt kritiseret for sin tolkning af verdenshistorien som et stort system, en totalitet, der med nødvendighed bevæger sig i en bestemt retning frem mod den moderne (germanske) stat, hvor han ser friheden fuldt udfoldet i sin samfundsmæssige virkelighed. Denne berettigede kritik skal imidlertid ikke få os til at overse, at Hegel under kortlægningen af den historiske proces faktisk gjorde sig nogle såvel interessante som præcise iagttagelser. Netop hans beskrivelse af, hvordan *fortolkninger*, der er åbne for det nye, vil gøre op med den absolutistiske magt og retter sig mod den samfundsmæssige og individuelle frihed kan stivne i dogmatik og abstrakte principper, der, for så vidt de gennemføres med magt, akkurat leder hen til en samfundsmæssig tilstand, som de i første omgang var tiltænkt at gøre op med, er en skarp iagttagelse af, hvordan tankemønstre, politik og vold kan forbinde sig med hinanden. Hegel var i sine analyser af terrorregimet under den franske revolution således på sporet af, hvad vi kan kalde en teori om *fundamentalisme* forstået som en ideologi, der er resultat af, at begreber og principper er trukket ud af deres historiske sammenhæng og gøres gældende som abstrakte principper hinsides tid og rum. På trods af det forkætrede system er Hegel den første til konsekvent at tænke begreber i relation til deres historiske sammenhænge og dermed at have et skarpt blik for, at de netop er underlagt historisk forandring, og at forsøg på at ophæve deres grundliggende historicitet meget vel kan udarte i konkret vold. Det er i vores sammenhæng særligt interessant, at han så klart binder brugen af terror sammen med dogmatiseringen af fortolkningsprocessen.

Hegels modstilling mellem det abstrakte princip over for den konkrete historiske og samfundsmæssige mangfoldighed er lige præcis den idé, Karl Marx lader sig inspirere af, idet han dog tænker de heraf følgende modsætninger og konflikter som samfundsmæssige konflikter i en historisk udvikling af forholdet mellem produktionsforhold og produktivkræfter, respektive mellem lønarbejde og kapital og ikke som hos Hegel resultater af *Åndens udvikling*.⁶⁵ Marx forsøger, som det er blevet sagt, at stille Hegel på benene⁶⁶, men med hans teori om kapitalismens indre modsætninger blev terrorregimet set som udtryk for netop disse modsætninger, der i teorien vedblev at gøre sig gældende i det borgerlige samfund: Marx så således revolutionen som en manifestation af oplysningens dialektik, men med den forskel til sine efterfølgere Adorno og Horkheimer, at den tragiske dialektik kunne ophæves og forsvinde i socialismens virkeliggørelse af det retskafne og frie samfund. Det interessante hos Marx er i imidlertid, at den terror, der udspillede sig under den franske revolution ret beset blev set som udtryk for det borgerlige samfunds indre modsætninger og at den derfor om end i nye og andre former ville gøre sig gældende så lang tid kapitalisme ville forblive den herskende samfundsform.

Det er naturligvis ikke hensigten med den ovenstående redegørelse at præsentere en fyldestgørende endsige udtømmende analyse af de mange måder begrebet om terror blev tænkt og diskuteret i kølvandet på den rystelse den franske revolution var, men blot gennem de få eksempler at illustrere, at terror uanset om der var tale om en afvigelse fra fornuftens historiske mission (Kant), et led i frihedens nødvendige historiske udviklingsproces (Hegel), en manifestation af det borgerlige og kapitalistiske samfunds indre modsætninger (Marx) eller som hos Adorno og Horkheimer et udtryk for den oplysningens dialektik, der giver afbigt på enhver utopi om det gode samfund, lang tid efter Robespierres rædselsregime blev tænkt som magtens herskermiddel samt at begrebet som så mange andre begreber fra oplysningstiden i radikal forstand blev tolket i deres historicitet.

Jakobinernes regime gav imidlertid også anledning til et par sproglige nyskabelser i form af begreberne *terrorist* og *terrorisme*.⁶⁷ I lyset af den brug af terror, der ganske vist hos Robespierre blev tolket positivt, men som hos sam- og eftertidens politiske filosoffer og kommentatorer i udstrakt grad fik en negativ betydning blev de to nye ord *fjendebegreber*: da ordet *terrorist* allerede 23. august 1794 blev introduceret af Jean-Lambert Tallien betegnede det en person, der ville genoptage jakobinernes brug af terror, mens Babeuf senere samme år indførte begrebet *terrorisme* med den betydning at det ”bezog sich auf das Systematische der Unterdrückung und die Praktiken

der Repression” (Walther, s. 348). Terrorisme var fra starten et skældsord, der brugt om fjenderne, og først og fremmest de fjender, der med midler, som blev anset som illegitime, angreb de demokratiske grundværdier. Mens terror som begreb var bundet til magten og staten blev terrorisme hurtigt knyttet til sociale og politiske bevægelser. Hermed blev terrorisme og terrorister mere almindelige begreber i den politiske terminologi og i stigende grad brugt om personer, grupper og organisationer, der af staten eller politiske modstandere netop skulle stemples som fjender, der benyttede illegitime midler. Det var i høj grad stigmatiserende at få mærkatet terrorist. Der var imidlertid langt fra tale om, at begrebet blev brugt entydigt. Snarere blev begreberne brugt i flæng om allehånde typer vold fra opstande, bombekastning til politiske mord. Der var heller ingen entydighed i, hvem der blev udpeget som terrorister, hvorfor den flertydighed og kompleksitet, der gør sig gældende i begreberne i vore dage således allerede var indlejret i brugen af ordene lige fra deres første introduktion i 1794.

Fra midten af 1800-tallet blev terrorisme-begrebet navnlig anvendt i forbindelse med opblomstringen af anarkistiske og socialistiske bevægelser såvel i Rusland som i Vesteuropa og senere i USA. I Rusland diskuterede anarkistiske teoretikere terrorisme som en strategi, der kunne bruges til organisere en egentlig revolte mod zar-styret, hvilket f.eks. Mikhail Bakunin (1814-76) argumenterede for⁶⁸. At også han var bevidst om den negative betydning begrebet generelt var omgærdet af fremgik derved, at han gjorde gældende, at den vold han legitimerede i revolutionens tjeneste af hans modstandere ville blive betegnet som netop terrorisme⁶⁹. Hermed intonerede han et tema, der har ledsaget terrorismens historie og teori lige siden og som kommer til udtryk i klicheen ”at hvad der er terrorisme for den ene part er frihedskamp for den anden part”. Et tema, der knytter an til spørgsmålet om legitimiteten af modstandskamp under fremmede magters besættelse, respektive voldelig kamp mod illegitime og udemokratiske regimer. I dansk sammenhæng betragtes modstandskampen under de tyske besættelse under Anden Verdenskrig som legitim fordi den bekæmpede en illegitim og udemokratisk besættelsesmagt og helt i analogi hermed betegnede den daværende franske premierminister Jacques Chirac ved en tale i FN i 1985 den franske modstandskamp, *la Résistance*, ”autentisk modstandskamp” i modsætning til illegitim terrorisme⁷⁰. Temaet dukkede i dansk sammenhæng igen op i forbindelse med vedtagelsen af den såkaldte ”Terrorpakke” i foråret 2002: Her var kritikere af lovforslaget nervøse for, at støtte til demokratisksindede modstandsgrupper i diktaturstater (som. F.eks. Saddam Husseins Irak) ville falde ind under de nye bestemmelser i straffeloven og dermed blive kriminaliseret⁷¹. Her blev der dog gjort gældende, at terrorisme sådan som begrebet blev defineret i EU-regi ville blive forbeholdt

vold udøvet i legitime stater⁷² (hvilket meget vel kan give anledning til den ejendommelige skelnen, at al-Qaeda's vold i Saudi-Arabien kan karakteriseres som modstandskamp og sabotagevirksomhed, mens bevægelsens angreb i Vesten er terrorisme). Det er interessant i denne sammenhæng at konstatere, at teoretikere fra de russiske anarkister lige præcis forstod begrebsanvendelsen modsat denne aktuelle danske opfattelse, idet de eksplicit var imod anvendelse af terrorisme i demokratiske samfund – men altså klart og positivt tilsluttede sig dens brug mod f.eks. zar-regimet (Sørensen, 23) – denne modstandskamp benævnedes de bramfrit terrorisme. I modsætning til Bakunin havde de pågældende teoretikere, som f.eks. Nikolai Morozov og G. Tarnovski, således ingen kvaler med at *redefinere* terrorisme positivt som et legitimt middel i kampen om magten⁷³. På trods af den klare negative ladning begrebet overvejende har, ser man faktisk helt frem til vor tid, at grupper og individer argumenterer for terrorisme som et middel i det retfærdige oprør. Udover Morozov og Tarnovski, der tilhørte den russiske gruppe *Narodnaya Volya* og som i 1881 stod bag mordet på zar Alexander II (illustration), var der også socialistiske aktivister som Karl Heinzen og Johann Most og i vor tid brasilianeren Carlos Marichella der var ideologen og strategen bag flere af de røde terroristorganisationer i 1970'erne samt Osama bin Laden som argumenterede for en positiv betydning af terrorisme, der som middel ikke blot var retfærdigt, men undertiden nærmest at opfatte som en moralsk pligt man måtte gribe til i mangel på de ressourcer, statsmagten rådede over⁷⁴. Det var dog selvsagt langt fra alle anarkister og socialister, der tilsluttede sig teorien om terrorisme som de svages og de retfærdiges middel. Således var f.eks. Karl Marx og Friedrich Engels kritiske over for ideen om, at oprør og revolution skulle vokse nedefra og afviste i forlængelse heraf anarkisternes politiske mord og bombekampagner som individuel aktivisme uden historisk mening⁷⁵.

Udover intoneringen af temaet om terrorisme versus frihedskamp blev terrorisme meget hurtigt et *internationalt* fænomen, hvilket er et træk, der i vores sammenhæng er særligt interessant. Såvel de socialistiske bevægelser som anarkismen, der undertiden også omtales som nihilismen fordi ideen var tilbundsående (*ad nihilum*) og radikalt at revurdere alle samfundets grundlæggende værdier (Sørensen, s. 23), var fra starten internationalt funderet, hvilket ikke mindst, men ikke alene skyldtes behovet for bevægelsernes medlemmer til at søge tilflugt i andre lande på grund forfølgelse i deres hjemlande. Således udbredtes anarkismen udover Rusland til bl.a. Balkan, England, Tyskland, Italien, Spanien og USA. Det internationale aspekt begrænsede sig ikke blot til inspirationer og påvirkninger mellem bevægelsernes individer i de forskellige lande, men blev teoretisk tænkt ind i mere globale perspektiver, hvor oprør og revolution ikke blot skulle være rettet

mod de enkelte stater, men mod hele det gamle statssystemets orden⁷⁶. Dette internationale tema vedblev ligeledes helt frem til vor tid at gøre sig gældende og er i særdeleshed udtalt hos vor tids islamister, der legitimerer deres terrorisme i et moralsk opgør mod den amerikansk dominerede vestlige verdensorden. En tankegang, der i mere sekulære termer også kom til udtryk hos den algeriske politiske aktivist og forfatter Franz Fanon, der begrundede nødvendigheden af vold og terrorisme som de koloniserede folks retfærdige opgør med kolonimagterne⁷⁷. Fanon, der trak på sine erfaringer fra den algeriske løsrivelseskrig fra 1956-1962 og faktisk skrev flere af sine vigtigste skrifter under denne krig, forsvarede allerede i 1959 terrorisme som et nødvendigt middel mod den franske kolonimagt⁷⁸ og udvidede perspektivet i bogen *Fordømte her på jorden* (1961), hvor kolonierne nu ikke blot skulle frigøre sig selv, men hvor volden mod de europæiske kolonimagter blev set som en mulighed for også at frigøre eller genføde det gamle Europa. Teorien fik begejstret tilslutning fra den franske filosof Jean-Paul Sartre, der i sit forord til bogen skrev: ”De vil have godt af at læse Fanon; han viser os klart, at denne vold, der ikke lader sig holde tilbage, ikke er et meningsløst uvejr eller genoplivelse af vilde instinkter eller en virkning af bitterhed: det er mennesket, der skaber sig selv på ny. Denne sandhed har vi kendt, tror jeg, men vi har glemt den. Ingen blidhed kan udlette mærkerne af vold: kun vold kan ødelægge dem. Og den koloniserede helbreder sig selv for koloni-neurosen ved at smide kolonisten ud med våbenmagt” (Østergaard, s. 48). Denne forherligelse af volden, der indgår i en teori, hvor frigørelsen af Europa udgår fra Den Tredje Verden, blev i 1960’erne og 1970’erne udbredt ikke blot i de tidligere kolonier, men også blandt navnlig venstreorienterede intellektuelle i Vesten. Som strømning blev den kaldt *tiersmondisme* (tredjeverdensisme), og, som vi skal se, indgår dens tankegods i nye former islamisternes verdensanskuelse⁷⁹.

Terrorismebegrebet: bundter af betydning

Vi skal ikke her yderligere forfølge terrorismebegrebets snørklede og omskiftelige historiske betydninger, idet vi mener med de angivne eksempler tilstrækkelig at have antydnet, at modsat terror er terrorisme en neologisme som har sin oprindelse i forlængelse af Terrorregimet og som lige fra starten bruges som skældsord og fjendebegreb selvom det hos teoretikere helt tilbage fra midten af 1800-talet undertiden også tildeles en positiv valeur navnlig forstået som de retfærdiges, men ressourcetsvage oprør mod den illegitime statsmagt⁸⁰ – en tolkning, der som vist bestemt ikke har stået uimodsagt. Vi har ligeledes antydnet en række temaer i forståelsen af terrorisme, der anslås lige fra starten og som i form af ideer, forestillinger, teorier og fordømmelser *ligger som en mere eller*

mindre manifest understrøm af betydninger, der ledsager enhver aktuel diskussion af terror og terrorisme. Vi skal senere gå mere ind i diskussioner fra det 20. og 21. århundrede, som vil understrege denne konklusion, at terrorismebegrebet altid allerede kommer til udtryk i form af mangfoldige *bundter af betydning*.⁸¹

På det foreliggende grundlag kan vi imidlertid konkludere, at hverken en historisk rekonstruktion eller en begrebsanalytisk tilgang kan lede os frem til en simpel, udtømmende og modsigelsesfri bestemmelse af terrorisme, som var de krav den danske sprogforsker Louis Hjemlev stillede til en god teori⁸². Den nærliggende og logiske konklusion er, at begrebet alene får betydning af den brug, der gøres af det i konkret sammenhænge – en konklusion vi mener kan udstrækkes til at gælde alle begreber. Dermed afviser vi, at der kan udvikles en særlig *metode* som under iagttagelse af et defineret sæt gyldige regler for bl.a. sprogbrug kan lede frem til en objektiv teori og erkendelse af terrorisme som fænomen, hvilket i videre forstand betyder, at *vi afviser teorier om eksistensen af et objektivt sprog, der kan lede frem til objektiv og universel gyldig erkendelse om begreber og historie*.

¹ George Bush & Brent Scowcroft: *A World Transformed* (New York 1998), s. 369f

² Kenneth M. Pollack: *The Threatening Storm. The Case for Invading Iraq* (New York 2002), s. 36ff

³ Situationen i Mellemøsten efter Golfkrigen, se Lars Erslev Andersen: *Den amerikanske orden. USA og det moderne Mellemøsten* (København 2003), pp. 84ff

⁴ Francis Fukuyama: “, The End of History?”, *The National Interest*, Summer 1989, her citeret fra *Foreign Affairs: America and the World. Debating the New Shape of International Politics*. A Council on Foreign Relations Book (New York 2002)

⁶ Jvf. Christopher Bennett: “Kampen mod Terrorismen”, i *NATO Nyt*, forår 2003

⁷ Philip H. Gordon & Jeremy Shapiro: *Allies at War. America, Europe, and the Crisis over Iraq* ((New York: 2004); Pollack op.cit.; Scott Ritter: *Endgame. Solving the Iraq Problem – once and for all* (New York 1999); Sarah Graham-Brown: *Sanctioning Saddam. Politics of Intervention in Iraq* (Lonson 1999)

⁸ Lar Erslev Andersen: “Khomeinis besværlige testamente”, i Lars Erslev Andersen & Jakob Skovgaard-Pedersen (red.): *Satanisk, guddommeligt – og såre menneskeligt. Rushdiesagen ti år efter Khomeinis dødsdom* (København 1999)

⁹ Gordon & Sharipo op.cit.

¹⁰ Hugh Gusterson: “In/Security and the Politics of Disciplinary”, i Jutta Weldes et al: *Cultures of Insecurity. States, Communities, and the Production of Danger* (Mineapolis 1999)

¹¹ Hedley Bull: *The Anarchical Society. A Study of Order in World Politics*. Second edition (New York 1995)

¹² Carl Schmitt: *Det politiskes begreb* (København 2002); David Campbell: *Writing Security. United States Foreign Policy and the Politics of Identity* (Minneapolis 1998); Samuel P. Huntington: “The Clash of Civilizations?”, i *Foreign Affairs* op.cit.

¹³ Stanley Fish: *Is There a Text in this Class? : The authority of interpretive communities* (Cambridge, Mass. 1980)

¹⁴ John Lewis Gaddis: *Surprise, Security, and the American Experience* (Cambridge, Mass. 2004)

¹⁵ Huntington, op.cit. samt Samuel P. Huntington: *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order* (London 1997)

¹⁶ Bull, op.cit.

¹⁷ Jonathan Kay: ”Outmaneuvering Terror. Redefining the Terrorist”, i *The National Interest* Spring 2004; David Cole: *Enemy Aliens. Double Standards and Constitutional Freedoms in the War on Terrorism* (New York 2003)

¹⁸ Uffe Ellemann-Jensen: ”Terror i Madrid: Angrebet på hele Europa”, *Berlingske Tidende*, 14. marts 2004

¹⁹ U.S. Congress, Senate Committee on Government Affairs, Permanent Subcommittee on Investigations, *Hearings on Global Proliferation of Weapons of Mass Destruction*, March 27, 1996

- ²⁰ Malene Grøndahl, Torben Rugberg Rasmussen, Kirstine Sinclair: *Hizb ut-Tahrir i Danmark. Farlig fundamentalisme eller ungdomsoprør?* (Århus 2003), s. 9ff
- ²¹ Jean Baudrillard: *Terrorismens Ånd* (København 2002)
- ²² David Frum & Richard Perle: *An End to Evil. How to win the war on terror* (New York 2003)
- ²³ David Frum: *The Right Man. An Inside Account of The Bush White House* (New York 2003), s. 224ff
- ²⁴ Frum & Perle, op.cit. s. 9
- ²⁵ Lisbet Zilmer-Johns: *EU og terror*. DIIS report, Dansk Institut for Internationale Studier, januar 2004
- ²⁶ Rådet for den Europæiske Union, Rammeforlig vedrørende bekæmpelse af terrorisme 2002
- ²⁷ Patterns of Global Terrorism 2003, State Department, USA 2004
- ²⁸ Ibid.
- ²⁹ Daniel Haredsveit & Tore Bjørge: *Politisk retorikk.introduksjon til semiotikk og retorikk* (Oslo 1987)
- ³⁰ Michael Irving Jensen og Andreas Laursen: *Arafats Palæstina. Forventninger og realiteter* (Odense 2000)
- ³¹ Et par eksempler er Andrew Sinclair: *An Anatomy of Terror. A History of Terrorism* (London 2003); Walter Laqueur: *No End to War. Terrorism in the Twenty-First Century* (New York 2003); Björn Kumm: *Terrorismens Historia* (Lund 1997)
- ³² Eksempel på den negative afgrænsning er Bruce Hoffman: *Inside terrorism* (New York 1998), s. 13ff; Kontekstuel tilgang er Marta Crenshaw: *Terrorism in Context* (Pennsylvania 1995)
- ³³ Bernard Lewis: *Islam i krise. Hellig krig og uhellig terror* (København 2003)
- ³⁴ Anne Sørensen: *Terrorisme. Studier i begreber, ideologi og eksterne alliancer med særligt henblik på den vesttyske røde terrorisme* (Ph.d.-afhandling, Institut for Historie og Områdestudier, Aarhus Universitet 2004), s. 38
- ³⁵ Mark Jurgensmeier: *Terror in the Mind of God. The Global Rise of Religious Violence* (Berkeley 2000)
- ³⁶ Jf. Erik Lund, Mogens Pihl, Johannes Sløk: *De europæiske ideers historie* (København 1964), s. 91ff
- ³⁷ 1985Lars Erslev Andersen: *Allegori og mimesis. Platon – Benjamin tur/retur* (Århus 1989)
- ³⁸ Jf. Bent Dalsgaard Larsen: "Platon om sprog og virkelighed", i *Fønix* nr. 1 1985
- ³⁹ Richard Rorty: *Philosophy and the Mirror of Nature* (Princeton 1979)
- ⁴⁰ René Descartes: *Om Metoden: Discours de la Méthode* (København 1937)
- ⁴¹ Jf. David Favrholt: *Filosofisk Codex. Om begrundelsen for den menneskelige erkendelse* (København 1999), navnlig kapitel 3
- ⁴² Jan Sand Sørensen: "Omkring Hegels historiefilosofi", i *Kritik* nr. 29 1974
- ⁴³ G.W.F. Hegel: *Phänomenologie des Geistes*. Werke in zwanzig Bänden 3 (Frankfurt am Main 1970), sidste kapitel „Das absolute Wissen“
- ⁴⁴ Om Ludwig Wittgenstein se „Den sene Wittgenstein: sprogspil“, i Poul Lübcke (red.): *Engelsk og amerikansk filosofi. Videnskab og sprog* (København 2003), om Edmund Husserl og Wilhelm Dilthey se *Vor tids Filosofi* bind 2 (København 1982)
- ⁴⁵ Brian Jenkins: „The Study of Terrorism“, i Yonah Alexander & John M. Gleason (red.): *Behavioral and Quantitative Perspectives on Terrorism* (Washington 1981)
- ⁴⁶ Alex P. Schmid, Albert J. Jongman et al: *Political Terrorism. A New guide to actors, authors, concepts, data bases, theories, and literature* (Amsterdam 1988)
- ⁴⁷ Birthe Hansen: *Terrorisme – de utilfredse og den nye verdensorden* (København 2001); Birthe Hansen: *At definere terrorisme*. Institut for Statskundskab, Københavns Universitet 2003
- ⁴⁸ Rudolf Walter: „Terror, Terrorismus“, i *Geschichtliche Grundbegriffe. Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland*. Herausgeben von Otto Brunner, Werner Conze, Reinhardt Koselleck, Band 6 (Stuttgart 1990)
- ⁴⁹ I sin Ph.d.-afhandling op.cit. kritiserer Anne Sørensen Rudolf Walter for ikke strengt at holde sig til ordene terror og terrorismus i sin behandling af kilderne. Problemet er efter min opfattelse lille eftersom han er omhyggelig med at holde sig til de forskellige oversættelser af det latinske og terror.
- ⁵⁰ Walter, op.cit. s. 327
- ⁵¹ Ibid. S. 334
- ⁵² Ibid. S. 330
- ⁵³ Billederne fra Abu Ghraib fængslet blev offentliggjort af tidsskriftet *The New Yorker* og billederne var i skrivende stund fremdeles tilgængelige på tidsskriftets hjemmeside
- ⁵⁴ Voltaire citeres fra Walter op.cit. s. 335
- ⁵⁵ Hannah Arendt: *The Origins of Totalitarianism* (New York 1979); Karl Popper: *Det åbne samfund og dets fjender* bind 1 og 2 (København 2001), Zbigniew Brzezinski & Carl J. Friedrich: *Totalitarian dictatorship and autocracy* (Cambridge, Mass 1965)
- ⁵⁶ Jf. Jørgen Carlsen, Hans-Jørgen Schanz, Lars-Henrik Schmidt, Hans Jørgen Thomsen: *Kapitalisme, behov og civilisation* bind 1 og 2 (Århus 1980)
- ⁵⁷ Ibid.

-
- ⁵⁸ Max Horheimer & Theodor W. Adorno: *Oplysningens dialektik* (København 1969)
- ⁵⁹ Immanuel Kant: Oplysning, historie, fremskridt. Historiefilosofiske skrifter udgivet af Morten Haugaard Jeppesen (Århus 1993), s.
- ⁶⁰ Ibid. S. 109ff
- ⁶¹ Ibid. S. 112
- ⁶² Ibid. S.
- ⁶³ Walther, op.cit. s. 362
- ⁶⁴ Walther, op.cit. s.
- ⁶⁵ Karl Marx & Friedrich Engels: "Til kritikken af den politiske økonomi. Forord" og "Det kommunistiske partis manifest", begge i Marx og Engels: *Udvalgte skrifter* bind 1 (København 1976)
- ⁶⁶ Frit efter Rudi Dutschke: *Forsøg på at stille Lenin på benene* (Århus 1975)
- ⁶⁷ Walther, op.cit.
- ⁶⁸ Anne Sørensen op.cit. s. 27ff samt Kumm, op.cit. s. 42ff
- ⁶⁹ Ibid.
- ⁷⁰ Kumm, op.cit. s. 28
- ⁷¹ Høring på Christiansborg om "Terrorpakken", arrangeret af Folketingets Retsudvalg, transkription
- ⁷² Henning Koch på høringen jf. transkription
- ⁷³ Morozov, Tarnovski
- ⁷⁴ Heinzen, Most, Marichella, Osama bin Laden
- ⁷⁵ Sørensen, op.cit. s. 23
- ⁷⁶ Anarkisterne, Khomeini
- ⁷⁷ Frantz Fanon: "Algeriet kaster sløret", i Fanon: *Racisme og kultur* (København 1967); Uffe Østergaard: *Akropolis – Persepolis tur/retur* (Århus 1991); Jean-Paul Sartre: "Forord", Frantz Fanon: *Fordømte her paa jorden* (København 1966)
- ⁷⁸ Fanon, Race og Kultur, op.cit.
- ⁷⁹ Olivier Roy: *Den globaliserede islam* (København 2004); Roebert Malloy: *The Call from Algeria. Third Worldism, Revolution, and the Turn to Islam* (Berkeley 1996)
- ⁸⁰ Kumm, op.cit. s. 22ff
- ⁸¹ Bundter af betydning er Derridas oversættelse af sit difference begreb, jf. Jacques Derrida: *Difference* (København 2002)
- ⁸² Jf. Louis Hjelmslev: *Omkring sprogteoriens grundlæggelse* (København 1943), s. 12